

Les característiques de l'objecte d'estudi d'aquesta tesi, les condicions de reproducció de la població pagesa, em porten a desenvolupar un plantejament teòric doble que combina l'àmbit de l'anàlisi econòmica i el del parentiu, en els quals he trobat els conceptes teòrics i els eixos analítics en què he fonamentat la recollida, l'anàlisi i la presentació de les dades que treballa. La recerca s'enquadra en un procés històric de llarga durada, els segles XVIII, XIX i XX, per tant, l'estudi del canvi social hi té un paper destacat. De fet, m'ocupo d'analitzar la forma com ha quedat imprès el canvi en les condicions de reproducció social d'una família, cal Lluques, i d'una comunitat, la Selva del Camp. He abordat el canvi des de la perspectiva de la forma com aquest s'expressa imposant transformacions i permetent continuïtats en les dinàmiques locals.

Aquest canvi a què fins ara m'he referit de manera genèrica té, no obstant, nom i cognom; alguns en diuen expansió capitalista (Wolf, 1994); d'altres, procés de mercantilització (Friedmann, H. 1978); o procés d'implantació del sistema món capitalista (Wallerstein, 1983); transició al capitalisme (Godelier, 1987, 1991), i avui ha triomfat l'expressió, procés de globalització o de mundialització. Qüestió de noms, es tracta d'una mateixa cosa: el procés pel qual es va expandint l'economia de mercat tot transformant les formes de vida de les poblacions del món. El tema ha interessat a totes les disciplines de les ciències socials. Economistes, historiadors, geògrafs, antropòlegs i sociòlegs han debatut sobre aquesta qüestió des de dues posicions diferents: els uns intentant aportar llum al coneixement dels processos més generals, a través de formulacions de models i conceptes teòrics, interpretatius i explicatius; els altres aportant dades de casos locals que, prenent en consideració els processos més generals, contribueixen a la comprensió del procés¹.

És obvi que la meua recerca s'enquadra en aquesta segona línia, al menys ho pretén. He buscat l'aproximació a la dimensió local, de cas, per comprendre el procés de mercantilització i per mostrar el caràcter diferencial de les expressions concretes de

¹ Sobre la necessària combinació de procés general i expressió local, o, en termes epistemològics, sobre la complementarietat de l'explicació i la comprensió, veure Terradas, I. (1991). En aquest article reflexiona sobre una qüestió amb la qual ja havia treballat en els seus dos treballs monogràfics sobre famílies de propietaris agraris (Terradas, I. 1984 i 1987). En tots aquests treballs mostra un assoliment perfecte d'aquesta harmonització dels processos més generals i de les situacions concretes.

l'expansió capitalista, malgrat el seu evident poder homogeneïtzador. La tesi s'ubica en alguns dels contextos teòrics propis de l'antropologia moderna (procés de mercantilització, transició social), però hi ha també referents postmoderns en l'èmfasi local. La mercantilització, entesa com un procés de dominació cultural dóna com a resultat situacions de subordinació però també de mestissatge, en les quals es fonen els nous elements culturals amb d'altres que perviuen donant com a resultat situacions reestructurades on nou i vell es barregen de manera indestruïble². De fet, la teoria marxista ja hi va reflexionar en plantejar la subsumpció del capitalisme en dues fases, la formal i la real, en la primera hi trobem mestissatge, en la segona, capitalisme pur. Es tracta ara de plantejar la possibilitat que la subsumpció real no arribi a produir-se mai. Més endavant m'ocupo d'aquests debats.

Del que he dit fins ara, es desprèn que en la revisió teòrica dedico un espai als estudis de canvi social, de la transició social; també a l'estudi de l'expressió local del canvi i als plantejaments teòrics desenvolupats al voltant de la teoria de la mercantilització. L'economia política enquadra totes aquestes aproximacions, en la mesura que ha fet possible que les antigues monografies locals de l'antropologia s'anessin transformant en estudis emmarcats en processos més generals, tals com la urbanització, la industrialització o la mercantilització. És clar que la comprensió dels processos econòmics i socials va més enllà d'allò local.

L'anàlisi del canvi, deia, l'enquadro en l'àmbit local. La transició s'expressa en les instàncies socials locals, entre les quals la casa és la que sintetitza millor les forces que intervenen en la reproducció social. La casa és alhora institució econòmica i nucli de relacions socials; com a unitat de producció econòmica i de gestió de la reproducció social, és unitat d'observació privilegiada per a l'anàlisi de les condicions de reproducció de la població pagesa. És així que, si bé que la teoria econòmica m'ha proporcionat l'eix argumental de la tesi, la teoria desenvolupada pels estudis de la família i el parentiu aporta els conceptes per analitzar el paper assignat a la família i a les relacions parentals en les estratègies reproductives de la població. La comunitat local constitueix el marc d'integració de les cases pageses, el seu espai d'interacció, de suport i un dels seus referents reproductius. El binomi casa

² Una reflexió sobre el debat postmodernista en la sociologia rural es pot trobar a Llambí, Ll. (1997).

i comunitat local ha estat molt treballat en els estudis de família rural fets des de l'òptica jurídica, des de l'antropologia o des de la història, principalment en el context d' investigacions relatives a zones pageses amb recursos comunals. No és aquest el cas de la zona en què jo he treballat, el Camp de Tarragona, això no obstant, aquí tampoc es pot entendre la reproducció de les cases sense observar les característiques de la seva particular integració a la comunitat.

Un altre tipus d'entitat social a la què he dedicat molt atenció són les associacions pageses. Les analitzo, bàsicament, en tant que recurs reproductiu sorgit de l'enduriment de les condicions imposades per l'economia de mercat a finals del segle XIX. Les associacions constitueixen un nou context integrador i proporcionador de recursos per a les cases pageses. Els treballs sobre el cooperativisme agrari han estat fets fonamentalment per historiadors, els quals han posat èmfasi tant en el seu paper com a agents de modernització del camp, en el context d'una estructura agrària canviant, com en la vinculació d'aquest moviment amb les organitzacions polítiques i associatives d'aquell moment.

1.1. L'ANTROPOLOGIA I L'ESTUDI DEL CANVI SOCIAL. DELS RURALS ALS PAGESOS

Les disciplines de les ciències socials es van desenvolupar a la segona meitat del segle XIX per donar resposta a les inquietuds que produïen les situacions de canvi. Un segle abans ja s'havia anat consolidant una idea de progrés que havia de marcar la percepció del canvi social fins els nostres dies. En la seva teoria dels quatre estadis Adam Smith distingeix quatre estadis de progrés els quals es van assolint en la mesura que les societats orienten la seva activitat productiva segons criteris de racionalitat més perfeccionats. Aquesta percepció del progrés dels intel·lectuals dels segles XVII i XVIII confegeixen els límits de gran part de les teories posteriors sobre l'anàlisi del canvi. El progrés és essencialment una realitat que només pot ser valorada positivament, una visió optimista que més endavant va ser radicalment transformada per òptiques molt més pessimistes com la de Malthus. Pessimisme i optimisme en la consideració del progrés es van fondre al segle XIX gràcies a la biologització del discurs científic. El positivisme social, emmirallat en el paradigma

metodològic i epistemològic de les ciències naturals, va construir un discurs científic organicista que associava el progrés a l'augment de la complexitat de la societat (Spencer, 1992). Els intel·lectuals van començar a prendre consciència de les situacions de desordre que podien anar associades al progrés, sempre valorant però, que el caos motivat pel canvi era una situació transitòria, reflex de la necessitat d'acomodació de la societat al canvi. Aquesta percepció del canvi com una situació de desordre temporal en benefici del progrés ha impregnat bona part de la teoria sociològica d'orientació evolucionista i, sobretot, funcionalista des de finals del segle XIX fins a meitats del segle XX. Tots els autors defineixen tipus ideals de societat polaritzats en dues situacions antinòmiques: simple i complex. La teoria de Maine es basa en un model dicotòmic que oposa la societat d'estatus a la societat de contracte; la teoria de Tönnies (1984) defineix dos model de societat, la comunitat i l'associació; la teoria de Weber enfronta dos models de poder polític, el lideratge i la burocràcia; també Durkheim ho comparteix quan diferencia entre solidaritat mecànica i orgànica. Més cap aquí, la sociologia i també l'antropologia ha anat reproduint el model, que és sinó la societat primitiva³ oposada a la civilització, o la societat tradicional versus societat moderna. Domina la idea que la tradició, el primitivisme és incompatible amb la modernitat. En tots els casos esmentats, allò més simple condueix, a través del progrés, de l'evolució cap a la complexitat. Ambdós models són harmònics, és en la situació de trànsit entre l'un i l'altre que es pot produir desordre⁴.

La ciència social del XIX incorporava la perspectiva històrica, no des d'enfocaments veritablement processuals, però sí des de la concepció de l'evolució o del progrés en estadis; fins i tot Marx, va plantejar la seva teoria en forma de models, els modes de producció, que s'encadenaven mitjançant les transicions. El desenvolupament independent de l'antropologia i la sociologia es produeix al mateix temps que

³ A. Kupper (1988) parla de la invenció de la societat primitiva per part dels intel·lectuals evolucionistes, i ho argumenta precisament a partir de la construcció d'aquesta dicotomia, primitiu-civilitzat. Les categories de primitivisme són l'antinòmia de les categories de civilització. Kupper afegeix que la teoria funcionalista ha mantingut viu l'invent de la primitivisme durant gran part del segle XX.

⁴ Durkheim va veure en l'anomia social una conseqüència o expressió d'aquest desordre. L'anomia era la incomunicació social produïda per l'absència, el desconeixement, o la inadequació de les regles. Bastants anys més tard, Merton va reprendre el concepte per definir les situacions de fracàs social motivades per la falta d'adequació entre els recursos i els objectius socials. Implícita a les dues concepcions hi ha la idea de progrés; l'anomia és una manifestació de les dificultats per assolir-lo.

aquestes disciplines s'allunyen de les perspectives diacròniques. Per una banda el culturalisme americà que propugnarà, sobretot mitjançant Boas (1996) el replegament cap a la investigació etnològica, cap a l'estudi del caràcter particular de les cultures, abandonant les ànsies de coneixement universalista que havien caracteritzat les aproximacions evolucionistes. Boas i el Particularisme Històric obren la porta del culturalisme americà, alguns cops universalista i sovint particularista, el mateix que, anys més tard, ha alimentat l'antropologia interpretativa i el postmodernisme. A l'altra banda de l'Atlàntic, a Europa, es va desenvolupar una antropologia funcionalista que es mostrava escèptica o desinteressada per la presa en consideració de la perspectiva històrica, es preocupava, en canvi, per qüestions metodològiques (Malinowski) o per demostrar l'estatus científic de l'antropologia (Radcliffe-Brown). A Europa, però també als Estats Units, pel caràcter particularista de la reconstrucció del passat, *“la història deixa de ser un instrument privilegiat per racionalitzar allò que és humà”* (Salazar, 1996: 25).

El funcionalisme sanciona la ruptura entre la sociologia i l'antropologia i la història. La sociologia s'especialitza en l'estudi de la societat “moderna”, mentre que l'antropologia es consagra com la ciència de la societat primitiva; totes dues es dediquen a reproduir aquest model dicotòmic que havia nascut de la vella idea de progrés. En el cas de l'antropologia la descurança de la perspectiva històrica es veu reforçada per la consideració de les societats primitives com a societats sense història. Wolf (1994) s'ocupa d'aquesta etiqueta i la interpreta com una projecció més de la particular i mil·lenària concepció etnocèntrica d'occident respecte a la història⁵. Qualifica la concepció occidental sobre la història com una construcció mitològica: *“la història es converteix en un relat sobre la virtut, sobre com els bons guanyen als dolents”* (ib. 1994:17). Per Wolf, l'especialització de les disciplines que es va produir al segle XIX va contribuir a generar teories científiques legitimadores de la segmentació de la humanitat en dos móns, el nostre i el d'ells. La ciència social ha ajudat a ocultar que, en realitat, només hi ha una història amb moltes diversitats pel que fa a les seves expressions locals i regionals, i lluny de les simplificacions dicotòmiques.

⁵ Abans que Wolf, Godelier ja hi havia reflexionat. Pensava que des de la perspectiva marxista no té sentit separar antropologia i història i n'ennaltia la mútua dependència: *“La antropologia se encuentra*

El triomf del concepte de cultura com a eina de treball fonamental pels antropòlegs, sobretot en la tradició americana, ha estat també una limitació per a la presa en consideració de models analítics diacrònics i igualment per a l'adopció de models d'anàlisi globalitzadors. Les cultures són estudiades mitjançant la construcció d'uns límits (geogràfics, estils de vida...) i, per tant, a partir del criteri de la diferenciació, més que no pas de la seva integració en la història i en el món⁶. L'antropologia interessada en l'estudi de les cultures dels pobles sense història i la sociologia ocupada en l'anàlisi de les relacions socials, com a causa primera de la vida social, van anar reproduint models dicotòmics ahistòrics, carents de perspectives globals; la teoria de la modernització n'és l'exemple més paradigmàtic.

La preocupació per alguna cosa relacionada amb el canvi social va persistir en la teoria sociològica, dominada pels plantejaments funcionalistes, de la primera meitat del segle XX. La sociologia es va desenvolupar buscant una teoria de l'ordre social que la va portar a plantejar que la vida moderna duia implícita la desintegració progressiva dels modes de vida tradicionals. El canvi social s'entenia només com el pas de la societat tradicional a la societat moderna, una visió que reproduïa literalment la concepció del progrés com a una realitat positiva tot i que inevitablement provoqués desordre a l'ordre secular. La modernització, entesa com un mal necessari, i molt especialment els conflictes i les patologies que hi anaven associades van centrar l'interès dels investigadors socials.

Els pressupòsits de la teoria de la modernització, combinats amb l'ús americà del concepte de cultura, van alimentar les etnografies urbanes de l'Escola de Chicago, així com la particular aportació de l'antropologia, a través de Redfield i els seus deixebles. Als anys trenta, mentre Wirth descrivia la societat urbana, Redfield caracteritzava la comunitat rural, la societat folk, amb el model de Tepoztlan (Hannerz, 1990: 74-75). Anys després de la construcció dels dos tipus ideals, ambdós autors es van posar d'acord en la necessitat d'entendre les categories camp-ciutat a

a menudo, en condiciones de proporcionar a la historia análisis que les son indispensables y que no puede producir por sí misma" (Godelier, 1976:299).

⁶ Una molt bona revisió sobre la forma com el concepte de cultura ha condicionat el coneixement antropològic i les seves possibilitats d'analitzar el canvi social es pot trobar a Comas d'Argemir, 1997: 29-54)

partir del contínuum rural-urbà. Als anys 50, Redfield formulava a nivell teòric la necessitat d'entendre la *folk society* com una comunitat parcial integrada en una societat més gran i suggereix la necessitat d'establir una tipologia de comunitats en funció del seu grau de dependència respecte a la ciutat, l'Estat o la comunitat internacional⁷.

La teoria de la modernització i el model metodològic basat en el treball de camp i en la delimitació d'unitats d'observació tancades i poc representatives o poc diferenciades de les unitats d'anàlisi, iniciat per Redfield als anys trenta va anar tenint continuïtat i va ser aplicat per autors anglosaxons a l'estudi de la societat rural europea des dels anys 50 fins als 70. A finals dels anys 40, Redfield des de Chicago i Evans-Pritchard des d'Oxford, esperonaven els seus alumnes a desplaçar-se a noves zones d'estudi "Europa i la Mediterrània comencen a aparèixer com a terra de conquesta antropològica" (Velasco, H. 1989: 13). A Espanya, l'estudi pioner va ser el de Pitt-Rivers, *The people of the Sierra*, realitzat entre 1949 i 1952 i publicat per primer cop el 1954. Poc a poc els autors anglosaxons van anar fent la seva aparició a la Península i publicaven monografies sobre comunitats rurals espanyoles. Un exemple és el de Stanley Brandes que va arribar a la seva comunitat, Becedas, l'any 1969, entrenat per Foster a *l'aproximació tipo aspirador* (Brandes, 1991: 145); ell mateix explica (ibidem) la manera com el van condicionar els conceptes teòrics i metodològics que portava a la motxilla a l'hora de materialitzar la recerca. El cas és que el model de les monografies de comunitat va triomfar a Espanya, primer de la mà dels antropòlegs anglosaxons i més tard, a la dècada dels setanta, a partir de la producció pròpia⁸.

Les limitacions de les monografies de comunitat i de la teoria de la modernització són ben conegudes. Hi ha múltiples treballs crítics, de la dècada dels 70 i 80, quan el model ja començava o ja havia estat superat, que disserten sobre el tema⁹. En síntesi, la revisió crítica d'aquesta producció fa èmfasi en les seves limitacions

⁷ És per aquesta integració de local i global que Wolf veu en Redfield un dels antropòlegs que, juntament amb Steward i White, va anar més enllà dels estudis de microcosmos (1994: 31).

⁸ No faré una revisió més exhaustiva perquè aquesta revisió ja ha estat molt i ben treballada. Joan Prat hi ha dedicat molt de temps i n'és un gran coneixedor, com ho ha mostrat en diversos treballs (Prat, 1991, 1992 i 1999). Per una selecció de textos de l'antropologia anglosaxona sobre zones rurals de la Península Ibèrica es pot consultar Douglass i Aceves (1978).

⁹ Veure Prat, 1999: 42.

metodològiques i de comprensió de les realitats a les quals s'enfrontaven. L'absència de dimensió històrica, la formulació essencialista del món pagès, la resistència al canvi, les idees de tradició i autosuficiència, en síntesi; es tracta de recerques basades en caracteritzacions estàtiques, essencialistes i que no tenen en consideració l'articulació dels grups socials dins i fora de la comunitat (Contreras, J. 1987:18; Comas d'Argemir, D. i Contreras, J. 1990¹⁰).

A la dècada dels 60 s'inicien també els estudis interdisciplinars sobre camperolat. La sociologia, l'antropologia, l'economia i la història conflüen en les recerques sobre pagesos, des de la consideració que constituïen un grup social amb una forma de vida específica, vinculada a una peculiar forma de veure el món. Aquesta línia d'investigació, segons Newby i Sevilla Guzmán (1983: 142-150), recuperava la tradició europea del segle XIX i de principis del XX. Maine, Joaquin Costa i Txaiànov exemplifiquen l'interès d'intel·lectuals decimonònics en el tema. Hi ha un altre aspecte dels estudis de camperolat que em cal destacar i és el fet que reneixen també a conseqüència de la recuperació de les tesis evolucionistes, amb la represa de la perspectiva històrica. Així, aquests nous estudis de pagesos, parteixen del supòsit que les comunitats camperoles són una part d'un tot interconnectat i que canvien en la mesura que ho fan els factors econòmics i tecnològics de la societat global. La publicació de l'obra de Wolf, *Peasants* l'any 1966, dona un impuls molt important a la recerca sobre pagesos. Wolf recupera Redfield en la mesura que defineix el camperol en base a un sistema de relacions de dependència amb el món exterior; analitza els pagesos com un grup social intermedi entre la societat primitiva i la industrial que té com a tret diferenciador el que ell anomena el "fons de renda" i que manté relacions estructurals asimètriques amb el poder polític. L'interès per la dicotomia folk-urbà desapareix i és substituït per l'interès en diferenciar camperol de terratinent o per observar la relació entre el món pagès i els poders polítics i econòmics global (Newby i Sevilla-Guzmán, 1983: 152).

L'enfocament dels estudis de camperolat retorna als plantejaments de l'economia política inicials, previs a la fragmentació de les ciències socials i a la seva rebel·lió

¹⁰ També m'ha estat de molt utilitat la síntesi crítica que Cardesín, J.M. (1997) fa a la teoria de la modernització tot articulant-la amb altres models teòrics que, en els seves paraules "permeten

contra la ciència mare (Wolf, 1994: 35). Aquest retorn connecta amb la moda marxista que s'enceta als anys seixanta, la qual porta a una relectura dels textos de la tradició teòrica de començaments de segle¹¹; els pagesos i la reflexió sobre l'expansió del capitalisme tornen a ser posats en escena des de posicions multidisciplinars, però amb la característica comuna que utilitzen els conceptes i les formulacions teòriques marxistes com a base de les seves recerques. La revista *The Journal of Peasant Studies* ha aglutinat aquests treballs i ha servit d'òrgan de difusió dels estudis de camperolat des que va aparèixer l'any 1973; d'igual manera, el grup de recerca *Peasant Studies* organitzat per T. Shanin l'any 1975 a Manchester¹².

E. Aguilar sintetitza les aproximacions teòriques que es van desenvolupar en el camp d'estudi del camperolat en base a dos posicions. En primer lloc les tesis articulacionistes que treballen sobre les relacions existents entre el mode de producció domèstic i el camperol (Meillassoux, 1977) o entre formacions econòmiques i modes de producció (Palerm, 1976, Friedmann, 1980 i Godelier, 1987). En segon lloc les tesis "campesinistas-descampesinistas" que s'interessen per la desaparició o permanència de dels pagesos en el context de la capitalització de l'agricultura (Aguilar, E. 1996: 123). En tots els casos el tema es centra en l'estudi de la lògica social i econòmica de la pagesia entesa com un grup social que ha d'adaptar-se contínuament a les condicions que li imposa l'economia de mercat. Des dels anys setanta, els estudis sobre camperolat es duen a terme aplicant perspectives processuals en les quals s'articulen les dinàmiques locals amb els processos més generals. Allò que preocupa i ha preocupat durant més de trenta anys els investigadors del camperolat és l'enigma de com es produeix la combinació entre el manteniment de l'especificitat pagesa i la constant i necessària acomodació al capitalisme. Aquesta tesi participa d'aquesta mateixa inquietud. La teoria de la transició social, formulada per Godelier (1987) està en la línia teòrica descrita i és la que m'ha proporcionat un dels referents teòrics importants de la recerca. Li dedico el pròxim apartat. En els desenvolupaments més recents, l'anàlisi del camperolat adopta

analitzar de forma més productiva el procés de canvi econòmic, social, polític i cultural" (ib. 1997:158).

¹¹ De tots, Txaiànov és el que més va impactar. La traducció castellana és del 1974 i va ser el text de lectura obligatòria pels investigadors del camperolat.

la teoria neomarxista i reformulacions de l'anàlisi de Txaiànov. Tot plegat s'expressa en l'estudi dels processos de transició social i en els de la mercantilització, com exposaré més endavant, així com en el desenvolupament de l'ecologia política. La teoria de la dependència de Frank influirà en aquestes aproximacions.

1.2. DEL CANVI A LA TRANSICIÓ. LA TEORIA DE LA TRANSICIÓ SOCIAL

Fins ara m'he referit a les dificultats amb què ha topat l'antropologia i, en general, la ciència social per abordar l'estudi del canvi social. El domini de models estàtics va impedir durant bona part del segle XX avançar en anàlisis dinàmiques. La recuperació del model dialèctic marxista va significar que, altre cop, com a la segona meitat del XIX, la inclusió d'allò local en les dinàmiques més generals; en síntesi, va significar la represa de la perspectiva pròpia de l'economia política. L'antropologia marxista es va desenvolupar de manera fragmentada a Gran Bretanya, amb M. Bloch; a França amb M. Godelier i als Estats Units, els més eclèctics, amb Wolf, Diamond, Roseberry, entre d'altres¹³ (Comas d'Argemir, 1998: 55-57). L'antropologia marxista col·loca les "societats primitives", en el punt de mira de l'economia política en la mesura que les integra en les argumentacions de la teoria dels modes de producció i del sistema de transicions entre els modes.

A França es va produir una combinació de marxisme i estructuralisme levistraussia que va tenir en Maurice Godelier el seu representant més destacat. Godelier, com Meillassoux i Terray, posen èmfasi en l'estudi de les perifèries més allunyades, la societat primitiva, com una forma més d'analitzar els processos globals¹⁴. Per primer cop, el primitivisme és ubicada dins, i no al marge, del sistema mundial; és la inclusió dels primitius en la història. Les seves eines metodològiques principals són els conceptes de mode de producció i de formació econòmica i social. La seva aportació més important és la demostració que en les societats precapitalistes, les

¹² Sevilla Guzmán fa un repàs dels principals autors vinculats als estudis de camperolat des de l'òptica de diferents disciplines. Veure Sevilla Guzmán, 1997 i Newby i Sevilla Guzmán, 1983.

¹³ Una compilació d'aquests treballs es troba a Bloch, M. 1977.

relacions socials de producció poden funcionar a través de relacions no econòmiques. El parentiu i la religió poden organitzar el procés de producció i la distribució. No es nega la importància d'allò econòmic, però s'afirma que l'economia pot estar vehiculada a través de relacions no econòmiques. En el seu llibre *Economía, fetichismo y religión en las sociedades primitivas*, publicat l'any 1973, Godelier ja va formular aquesta tesi, i l'ha anat enriquint i repensant al llarg de la seva trajectòria teòrica:

“Ens trobem aquí, clarament, en presència de relacions de parentiu que funcionen a la vegada com a infraestructura y com a superestructura. Regulen, en efecte, l'accés dels grups, dels individus, a les condicions de producció i als recursos, regularitzen el matrimoni (quan les condicions demogràfiques ho permeten), proporcionen el marc social de l'activitat políticoritual i funcionen, per últim, com a esquema ideològic, com a codi simbòlic per expressar a la vegada les relacions dels homes entre sí i amb la naturalesa”. (Godelier, 1974: 236)

Godelier posa èmfasi en l'estudi de les condicions de reproducció dels modes de producció en el context de la formació social. Les estructures no econòmiques tenen un paper clau en el cas de la societat primitiva; més tard, quan es planteja obertament l'estudi de la transició social, Godelier proposarà que la societat pagesa també pot compartir quelcom d'aquesta característica. Abans, però, Godelier, portat per aquesta mateixa idea va escriure *L'idéal et le matériel* (1984), on es pregunta per la forma com “els homes produeixen les societats per a viure” (Godelier, 1990: 17) i explora les “relacions entre el pensament, l'economia i la societat, analitzant el pes allò ideal i d'allò material en la producció de les relacions socials, en el desenvolupament de les societats i en la seva història” (ib. 20). En aquest text Godelier insisteix en eliminar les fronteres que s'han construït entre els processos de producció i de reproducció, així com insisteix també en atribuir una diferenciació funcional, no institucional, entre la superestructura i la infraestructura.

L'èmfasi en l'estudi de les formes com la societat es reproduïx el va portar a interessar-se pels processos de transició social. Godelier concep un període de transició com una fase de l'evolució d'una societat en què s'hi manifesten dificultats

¹⁴ Godelier, per exemple, va escollir com a unitat d'observació un dels pobles del món, els Baruya, que van entrar en contacte amb l'home blanc més tard. Ell mostra com els Baruya ja havien estat inclosos en el sistema mundial fins i tot abans de ser trobats (Godelier, 1989).

internes i externes per reproduir les formes econòmiques i socials sobre les quals descansa. Els períodes de transició, diu, són excepcionalment importants perquè “*en ells les societats es troben amb els límits de les seves formes de produir, d’actuar i de pensar*” (Godelier, 1991: 7). Godelier vol, a més, introduir la variable atzar en l’evolució de les societats, una consideració que no contemplava Marx quan plantejava la transició entre els modes de producció:

“Analitzar els processos de transició és cercar de mesurar les parts de l’atzar i de necessitat que donen compte de l’aparició i desaparició de les diverses formes de societat que es succeeixen en el temps. És suposar que tot no és contingent en la naturalesa de les relacions socials que coexisteixen en el sí d’una societat, en una època donada, i que li imprimeixen una lògica original de funcionament, present tant en les conductes dels individus i dels grups que componen aquelles societats com en els efectes, locals, globals que comporten les seves accions reproductives, a curt o llarg termini”. (ib. 9)

En la seva formulació de la teoria de la transició, Godelier explicita el que ell considera que són els *límits i febleses* de la visió materialista i economicista de Marx. La principal és, ja m’hi he referit, la diferenciació entre la superestructura i la infraestructura; per Godelier es tracta d’una diferenciació de funcions però no són institucions diferents. Les relacions de producció no poden separar-se de la resta de relacions socials, tot i que el capitalisme permet que això sigui així, no té perquè ser-ho en d’altres sistemes. L’exemple més clar són les religions i les relacions de parentiu que transcendeixen els modes de producció.

Una altra dimensió important de la teoria de la transició és l’abordatge de la delimitació del propi procés; on comença i on acaba un període de transició?. Godelier, en plantejar-s’ho, repren el model de Marx que entén la transició en dues fases de subsumpció, la formal i la real. En la subsumpció formal, es manté el procés de treball sobre unes relacions de producció noves; en la subsumpció real, el procés és acabat perquè ja ha canviat el procés productiu (capitalització dels factors de producció, en el cas del capitalisme). Godelier, no obstant, veu una altra feblesa en aquesta formulació en la mesura que Marx, excessivament materialista, va deixar de banda tot allò “no econòmic”, les transformacions de les estructures familiars, dels règims polítics i dels sistemes de pensament. “La formació de les relacions capitalistes de producció no es redueix a fenòmens econòmics sinó que impliquen lluites socials, conflictes d’interessos i d’idees (Godelier, 1991: 27). Godelier

proposa doncs la inclusió de les estructures socials i ideològiques, indèstriablement vinculades a l'organització i legitimació del procés de treball, en l'anàlisi de les contradiccions pròpies de les subsumció formal, la transició pròpiament dita.

L'any 1984 Godelier va començar a coordinar un grup de recerca internacional sobre "Formes i processos de transició entre sistemes econòmics"¹⁵. Ell mateix (1991: 10) hi distingeix dues línies de recerca: en primer lloc, la *desaparició* de formes precapitalistes de producció i intercanvi i la seva *substitució* per formes capitalistes; i, en segon lloc, la *subordinació* i remodelació de les formes no capitalistes a l'economia de mercat. Els equips van treballar en les perifèries, és a dir, en l'anàlisi de formes locals de transició al capitalisme, especialment els grups domèstics i les comunitats locals en la mesura que són "formes vives que assumeixen, a la seva manera, l'evolució històrica i les transformacions que acompanyen els nous requeriments productius: monetarització dels intercanvis, industrialització, canvis demogràfics, etc." (Assier-Andrieu, L. i Comas d'Argemir, D. 1988:10-11). Uns anys més tard Comas d'Argemir va valorar que en la mesura que es van elaborar etnografies minucioses, es va produir un cert desplaçament des de l'interès en l'estudi dels modes de producció cap a les formes específiques de producció (1998:69-70). Una formulació important de la teoria de la transició social és la consideració de la pluralitat de bases econòmiques com un dels mecanismes adaptatius més important dels grups domèstics i de les comunitats locals davant l'expansió capitalista. La pluralitat de bases econòmiques no es refereix simplement a la diversificació d'activitats econòmiques, sinó a la combinació d'activitats econòmiques basades en relacions de producció de diferent naturalesa i que, per tant, poden ser aparentment contradictòries. Aquesta és una qüestió important en el desenvolupament de la tesi, i més endavant me'n tornaré a ocupar en referir-me al procés de mercantilització, només avanço ara, que la pluralitat fa possible la pervivència de les famílies pageses, tot i que, alhora, les manté subordinades i dependents del sistema de mercat.

¹⁵ Els treballs que s'hi van desenvolupar i discutir en el context del grup de recerca són publicats a números monogràfics de les revistes: *Revista Internacional de Ciències Socials*, 1987; *Arxiu d'Etnografia de Catalunya*, 1988; *Social Science Information*, 1988 i a Godelier, 1991.

A partir d'ara m'aproximaré a d'altres enfocaments sobre l'estudi de l'expansió del capitalisme, el mateix procés del qual s'ocupa la teoria de la transició social i aquesta tesi. Abans d'acabar, una referència a un text que revisa la producció de M. Godelier, resultat d'un col·loqui celebrat en el seu honor l'any 1996 (Descola, Ph. i altres, 1999). Els diferents articles posen de relleu la diversitat i alhora la unitat de l'obra de Godelier, així com la seva doble herència marxista i levistraussiana. D'aquesta darrera, es remarquen els conceptes que han estat essencials en l'obra de l'autor: ideologia, transició entre modes de producció i dominació. El llibre obre l'interrogant respecte a la idoneïtat de continuar pensant el canvi social en termes marxistes després que Godelier n'hagi mostrat la feblesa més important: el seu economicisme excessiu; la segmentació de superestructura i infraestructura.

1.3. L'EXPRESSIÓ DEL CANVI EN ALLÒ LOCAL

La teoria de la transició social ofereix els arguments amb què treballar l'estudi del canvi social. És una teoria general, potent i d'alta volada, que cal adaptar a les circumstàncies concretes, a la dimensió local. Però no es tracta tan sols d'una qüestió d'adaptació, que és una idea que ja queda molt clara en Godelier quan afirma la necessària subordinació dels sistemes precapitalistes al capitalisme. Es tracta també de posar de relleu la dimensió local, les seves particularitats i, sobre tot, la seva capacitat creativa. Prenent en consideració només la teoria de la transició i d'altres, com els diferents enfocaments de la mercantilització, es podria pensar que les forces estructurals del capitalisme robotitzen les societats a les quals arriben. També es pot considerar tot des d'un altre angle, el de que el sistema de mercat és el que és gràcies a les aportacions de les cultures locals que ha anat semidigerint en el seu pas pel món. Les gran teories, des de la primigènia idea de progrés, han tendit a pensar que el centre es projecta cap a les perifèries i ha dedicat poc esforç a reflexionar com les perifèries han alimentat el centre¹⁶. La pregunta que ens hem de fer no és només què hi ha del centre a la perifèria?, sinó també, què hi ha de la perifèria en el centre? La

¹⁶ Aquest és un dels debats de l'estudi dels processos d'urbanització que des de les teories properes a la modernització sempre es dedicaven a analitzar, sovint quasi quantificar, què hi havia d'urbà en els pobles. Va costar preguntar-se què hi havia de rural a la ciutat.

dificultat és precisament trobar el punt d'equilibri entre aquestes dues posicions, tot reconeixent, però, l'existència de formes de dominació i de subordinació.

L'antropologia, especialitzada en l'adopció de perspectives microsocials, en l'estudi de qüestions molt locals, en l'afany relativitzador, etc. ha estat sempre sensible a l'estudi d'allò concret; però no sempre ha sabut harmonitzar global i local, no sempre ha reeixit en l'aspiració de fer correctament viatges d'anada i tornada entre els processos generals i les qüestions locals. A l'antropologia catalana, per exemple, un dels treballs que millor va contribuir a trencar la dinàmica científica dels estudis de comunitat va ser una recerca antropològica plantejada des de la història. Em refereixo a *Les colònies industrials* d'Ignasi Terradas, publicada l'any 1979. Es tracta d'una monografia de comunitat en la mesura que la unitat d'observació és una colònia industrial, la de l'Ametlla de Merola, però en canvi transcendeix la comunitat perquè la unitat d'anàlisi és l'Espanya del segle XIX i les seves febleses polítiques. Aquest mateix autor ha anat mostrant la seva capacitat d'articular local i global en altres treballs (Terradas, 1984 i 1987), aquest cop localitzant encara més les seves unitats d'observació en una família de propietaris del camp català al llarg dels segles XVIII i XIX. La història local, revitalitzada i, sobretot, renovada, a partir de la dècada dels setanta va interessar-se precisament per aconseguir l'harmonia global-local a què m'he referit. A *Montaillou*, Le Roy Ladurie (1982) va aprofundir en el detall minuciós d'un procés inquisitorial per comprendre la realitat occitana i càtar dels segles XIII i XIV; com ell molts altres investigadors de l'anomenada Història de les Mentalitats que reaccionaven contra la historiografia marxista que els havia portat a estudiar amb esquemes macro els processos econòmics, polítics i socials. L'acostament dels historiadors a la pràctica etnogràfica, no en va Le Roy Ladurie titula "De l'Inquisition a l'ethnographie" la seva introducció de *Montaillou*, està compensat per l'aproximació dels antropòlegs a la història.

Terradas utilitza la distinció metodològica entre comprensió i explicació per precisar la forma d'articular els grans processos amb els estudis localitzats.

“La explicación busca causas, hechos de carácter externo, generalizables y susceptibles de criterios considerados como objetivos. La comprensión: motivos, contextos e intenciones. (...) pienso que habría que articular la historia local y la general tomando el nivel local como el de la comprensión y el general como el de la explicación. Así, el nivel local permite profundizar y dar más sentido

práctico, cotidiano y real a las corrientes generales. Por otra parte el nivel general da coherencia y forma teórica, sostiene la armadura de nuestro interés, de la forma social y comunicable de plantearnos los problemas ” (Terradas, 1991: 161).

No és pas un plantejament nou, el trobem ja en el debat neokantià sobre l'existència d'un paradigma científic propi per les ciències anomenades de l'esperit que va tenir lloc a l'Alemanya de meitats del segle XIX. Dilthey (1980) ja va reflexionar sobre aquesta dualitat tot defensant l'autonomia de les ciències de l'esperit respecte a les ciències naturals; les primeres, deia, Dilthey, busquen el coneixement des de dins cap a fora, mentre que les segones van de fora cap dins. Aquest és un debat reprès de manera cíclica¹⁷ que enfronta dues posicions que haurien de poder estar reconciliades.

La història ha ajudat la ciència social a evidenciar la necessitat d'adoptar models explicatius processuals. Però la història és en sí mateixa narració, és discurs, és un *relat de èxit moral* amb paraules d'Eric Wolf (1994: 17), un autor que ha contribuït extraordinàriament a desmentir la concepció occidental de què la història és la “seva” història. Wolf reivindica el paper actiu de la *gent sense història* en la història. Per Wolf, la humanitat constitueix un total de processos múltiples interconnectats i, per tant, no es pot descomposar en parts; en aquest sentit realitza una crítica a l'antropologia que ha posat límits utilitzant conceptes com nació, Estat, societat o cultura, termes que parcialitzen la realitat i obvien allò més important, les interconnexions. Els conceptes científics són noms que la ciència ha convertit en coses i que han fet possible la creació de falsos models de la realitat (ib. 19). Per explicar la seva tesi, dedica la seva obra *Europa y la gente sin historia* a mostrar el sorgiment i l'expansió del modes de producció capitalista tot il·lustrant el procés amb una gran diversitat de situacions locals que testimonien un igualment variat repertori de respostes a l'expansió capitalista.

“Esperamos delinear la situación de los procesos generales en el desarrollo mercantil y capitalista, siguiendo al mismo tiempo sus efectos sobre las micropoblaciones que son el tema de estudio de los etnohistoriadores y antropólogos. Mi punto de vista sobre estos procesos y sus efectos es

¹⁷ És una discussió que es va trobant present en la història de les ciències socials i, més en concret en l'antropologia. És el culturalisme particularista de Boas versus les posicions nomotètiques de l'Antropologia Social Anglesa. És L'interpretativisme versus l'empirisme. I és també, en bona mesura, el debat postmodernista.

histórico, pero en el sentido de historia como una exposición analítica del desarrollo de las relaciones materiales, que se mueven simultáneamente en el nivel del sistema general circundante” (Wolf, 1994: 39)

La tesi de Wolf sobre l'expansió del capitalisme es distancia expressament de la teoria del sistema mundial de Wallerstein i de la teoria de la dependència de Frank en dos sentits. Primer perquè Wolf considera que les altres teories han centrat la seva atenció en el sistema del món capitalista i han perseguit la comprensió de com el centre va subjugar les perifèries, destruint-les o absorbint-les. En contrast amb això, ell proposa una major preocupació per l'estudi de les reaccions dels pobles. En segon lloc, Wolf té una concepció diferent a la de Wallerstein, del naixement del modes de producció capitalista. Wolf identifica el capitalisme amb la conversió de la riquesa amb capital destinat a comprar els factors de producció: maquinària, matèries primeres i força de treball. És aquesta apropiació dels factors de producció per part del capital que marca l'inici del capitalisme i, per Wolf, això no es produeix fins al segle XVIII, quan el comerç es converteix en servidor de la producció industrial del tèxtil anglès. El mode de producció capitalista va associat al capitalisme industrial, en canvi, per Wallerstein i Frank el capitalisme mercantil¹⁸ del segle XV marca l'inici de l'expansió del sistema capitalista, al qual defineixen com un sistema de producció per al mercat. La crítica radica en la consideració que en les altres teories s'han centrat més en l'estudi del procés de transferència d'excedents que no pas en el mode de producció que genera els excedents i, per tant, dissolen el concepte de mode de producció capitalista en el de mercat mundial capitalista (Wolf, 1994: 360-361).

La importància analítica de l'obra de Wolf es situa en el concepte de mode de producció, d'origen marxista i que ell reformula d'acord amb una estratègia metodològica de signe més positivista. Com ell mateix afirma, aquest terme li permet centrar l'atenció en la forma com els humans confronten el seu món per modificar-lo al seu favor, així com també en les conseqüències dinàmiques d'aquesta confrontació. Cada mode de producció dona lloc a una conjunció característica de grups i segments socials. Quan es troben modes de producció diferents, les conjuncions de grups porten la marca de l'acció recíproca; aquest és un dels seus

¹⁸ Wolf nega l'existència del capitalisme mercantil i accepta tan sols parlar de riquesa mercantil. La riquesa no es converteix en capital fins que no aconsegueix aquesta funció en la producció apropiant-se dels factors de producció.

plantejaments més interessants: tots els pobles del món estan tocats pel modes de producció capitalista i l'acomodació de les realitats locals a les condicions del sistema de mercat són sempre peculiars i distintives.

Se'n desprèn que el mode de producció capitalista no és una realitat unívoca sinó plural; la condició principal de la seva existència és la seva capacitat d'expansió i aquesta és precisament la causa de la seva pluralitat. El capitalisme es desenvolupa a partir de processos de diferenciació generats pel propi sistema per crear desigualtat i jerarquia, per generar perifèries. Wolf associa els processos de diferenciació a quatre factors: el volum de capital destinat a adquirir factors de producció; les alces i les crisis de l'activitat econòmica, la pervivència de pautes precapitalistes de riquesa mercantil; i, finalment, les actuacions dels Estats capitalistes destinades a assegurar el domini sobre les classes treballadores.

Cal començar a anar situant el tema en l'objecte de la tesi, la mercantilització de l'activitat agrícola i per acabar aquest apartat em referiré als arguments de Wolf respecte a la qüestió de la proletarització de les poblacions pageses europees. Per l'autor, un moment clau en el procés és la Gran Depressió, iniciada l'any 1973, que va convertir Anglaterra en una nació industrial més. Aquesta crisi industrial va coincidir amb la caiguda dels preus agrícoles motivada per la importació a Europa de blat procedent de Rússia i Amèrica. Comença el procés d'especialització agrària, les regions deixen de ser autosuficients per passar a dependre del mercat. A Europa s'incrementen els conreus comercials en finques petites i els camperols es converteixen en agricultors en la mesura que mercantilitzen la terra i el seu treball i en la mesura que s'interromp la connexió entre l'activitat agrària i l'artesana. L'activitat artesana es transforma en industrial i els pagesos-artesans més pobres es veuen obligats a buscar treball a la indústria (migracions camp-ciutat) mentre els pagesos que romanen al camp absorbeixen la terra que deixen els altres i esdevenen productors especialitzats en conreus comercials. En aquest punt, Wolf tampoc abandona la seva particular visió de les poblacions com a agents del canvi social:

“Las características de la clase trabajadora estan determinadas no solamente por el nexo del salario sino también por lazos de parentesco, localidad y asociación que salvan la distancia entre aldeas y poblaciones de origen y las nuevas vecindades de las regiones industriales. (...) Es un error pensar que el

emigrante es portador y protagonista de una cultura integrada homogéneamente que o retiene o cede como un todo (Wolf, 1994: 439).

1.4. AGRICULTURA I PROCÉS DE MERCANTILITZACIÓ

La visió de Wolf respecte a la síntesi entre capitalisme i activitat pagesa em dona peu per començar a parlar, de manera més concreta, del procés de mercantilització de l'activitat agrícola i del debat teòric que ha generat durant la dècada del 1970 i 1980. L'interès en la mercantilització coincideix amb la relectura de Marx i els marxistes que va tenir lloc a partir de la dècada dels 60, juntament amb el major interès per les recerques processuals. Els estudis de desenvolupament estan en aquesta òrbita i representen un punt d'inflexió important en la teoria sociològica en la mesura que plantegen el vincle estructural entre desenvolupament i subdesenvolupament (Frank, 1973). De la teoria de la modernització que situava l'interès teòric en els països desenvolupats, el centre, es va passar a la teoria de la dependència més interessada en l'estudi de les perifèries, de la seva articulació amb el centre i dels mecanismes de desigualtat. Wallerstein va incloure la història com a eix de l'anàlisi de la dependència de les perifèries respecte al centre. Ha dedicat la seva obra a estudiar el capitalisme com un sistema social, històric que va suposar la mercantilització generalitzada dels processos d'intercanvi, producció, distribució i inversió i que ha perviscut durant 500 anys gràcies a la seva capacitat d'adaptació (Wallerstein, 1988).

El capitalisme es distingeix per fer de l'acumulació i ampliació de capital l'objectiu prioritari i és aquest afany d'acumulació el que ha portat a la mercantilització dels processos socials en totes les esferes de la vida econòmica. Però, per Wallerstein, la clau per entendre l'expansió de l'economia-món capitalista és que els guanys són majors quan no tot està mercantilitzat; al capitalisme li interessa frenar o retenir el procés de proletarització de la força de treball perquè els empresaris augmenten els seus beneficis si utilitzen mà d'obra integrada *en unitats domèstiques semiproletàries*¹⁹. El capitalisme ha implementat múltiples estratègies per consolidar

¹⁹ Aquests unitats domèstiques es caracteritzen per no diferenciar entre treball productiu i reproductiu (improductiu pel capitalisme). Això permet als empresaris pagar salaris més baixos. Per Wallerstein, la proletarització de la mà d'obra no interessa gens al capitalisme i entén que ha estat un procés impulsat fonamentalment pels propis treballadors, els empresaris només hi haurien tingut interès en temps de crisi, com un mecanisme de retenció de la mà d'obra.

l'estructura d'aquest tipus d'unitats semiproletàries, la divisió del treball per gènere, edat o ètnia és, per Wallerstein, una de les més destacades. La recerca de treballadors en situació de semiproletarització ha portat al capitalisme a mantenir Estats perifèrics dèbils que proporcionen mà d'obra especialitzada en tasques inferiors i mal pagades i que està integrada en unitats domèstiques que assegurin la supervivència de la població²⁰.

Per Wallerstein el paper de l'Estat és essencial per entendre el desenvolupament del capitalisme. El capitalisme històric ha construït estructures estatals que serveixen de suport al sistema i l'han dotat de tres elements de poder bàsics: les jurisdiccions territorials, que han permès controlar el moviment, de béns, de capitals i de força de treball; la determinació de les lleis que regeixen les relacions de producció, amb les quals es controla el procés de proletarització; i, finalment, la capacitat impositiva que, amb sistemes de redistribució desiguals, acaba afavorint els capitalistes. Tot plegat porta a Wallerstein a plantejar que el capitalisme no s'hauria consolidat sense el recolzament actiu de l'Estat (1988: 46).

És el mercat el que determina la dependència i no pas la producció. L'èmfasi en l'anomenat capitalisme mercantil marca la diferència entre Wallerstein i la teoria de la dependència i les aproximacions marxistes revisades anteriorment (Godelier, Wolf²¹), les quals, amb la introducció del concepte mode de producció, interpreten que la dependència s'origina en les relacions de producció més que en el mercat. Wallerstein considera el sistema-món capitalista com un sistema únic, mentre que els marxistes el consideren hegemònic en coexistència amb altres modes de producció articulats. Per acabar, la teoria de la dependència entén que el sistema mundial és estructuralment estable, mentre els marxistes introdueixen la idea de transició i la distinció entre els canvis en la societat i els canvis de societat (Comas d'Argemir, 1998: 63-75).

La teoria de la dependència ha estat aplicada a l'estudi de les poblacions pageses, considerades perifèriques. Als anys vuitanta es produeix un desplaçament des de

²⁰ Meillassoux (1977) manté una posició similar.

l'interès en la configuració teòrica dels processos generals del capitalisme, cap a la necessitat de conèixer el procés en el context dels grups socials més concrets. Pot haver estat conseqüència del fet que l'estudi dels casos ha mostrat que la mercantilització mai és completa, sempre mostra situacions transitòries, processos inacabats. La mercantilització incompleta, a la qual ja es referia Wallerstein, ha portat als investigadors a l'estudi de les poblacions pageses. Les unitats domèstiques en què de forma característica s'organitza el grup social camperol posen de relleu l'existència de relacions de producció i formes de treball no mercantilitzades que són, precisament, la base de la seva supervivència en el context del capitalisme. Aquesta afirmació em porta a revisar la conceptualització de la pagesia com a grup social amb característiques pròpies, una qüestió que és la base mateixa del debat sobre la mercantilització en l'agricultura.

La discussió entorn a la delimitació de la noció de camperolat i d'economia pagesa agafa com a referent teòric l'obra d'un autor clàssic, Txaiànov, *La organización de la unidad económica campesina*, publicada l'any 1925 i traduïda a l'anglès a la dècada dels seixanta. Txaiànov es distanciava del marxisme més ortodox que considerava que l'agricultura tradicional havia de ser absorbida i destruïda durant l'avanç imparable de la indústria. Pel marxistes, la principal característica de l'activitat pagesa tradicional és l'absència de benefici i Txaiànov va relacionar aquest tret amb la doble naturalesa, econòmica i familiar de les anomenades *unitats domèstiques pageses* (Aguilar, 1996: 120-121). Va explicar el comportament econòmic pagès rebatent les tesis que el qualificaven com a mancat de racionalitat i abocat a la desaparició. Per Txaiànov, la racionalitat productiva camperola és diferent de la capitalista, fins i tot quan s'insereix en un entorn capitalista. El caràcter familiar de l'explotació determina l'organització i el volum de la producció, l'extensió de l'explotació i la quantitat de treball que es destina a la satisfacció de les necessitats. Les dimensions i la composició del grup familiar, la correlació entre nombre de productors i nombre de consumidors és el que determina el rendiment del treball en base a garantir la satisfacció de les necessitats dels membres del grup:

²¹ Wallerstein considera que l'expansió capitalista s'origina al segle XV amb l'expansió dels mercats. Per Wolf, en canvi, no es pot parlar de capitalisme fins al segle XVIII, quan el capital intervé en la producció industrial.

*“En el futuro la familia nos ha de interesar sólo como fenómeno económico y no biológico. Por lo tanto (...) debemos expresar su composición respecto a unidades de consumidores y de trabajadores en las diferentes fases del desarrollo familiar. Debemos tratar de explicar cómo se modifica la relación entre la fuerza de trabajo y las necesidades de consumo al ir desarrollándose la familia (...)”*Txaiànov, 1925: 54

Per Txaiànov la unitat domèstica pagesa era un mode de producció independent, cosa que és negada pels marxistes que la consideren únicament una forma de producció²². La seva definició d'unitat domèstica pagesa es caracteritza a partir de: l'absència de relacions salarials de producció; l'accés a una quantitat de terra suficient per garantir el consum del membres del grup; la propietat dels medis de producció; i que alguns dels membres poden haver de recórrer a treballar fora de l'explotació. Per Txaiànov, pot haver-hi una mercantilització significativa de part de la producció agrícola però igual que el capitalisme no ha aconseguit implantar totalment les relacions salarials de producció, el mercat no ha aconseguit transformar del tot la lògica de l'economia pagesa (Bedoya, 1995: 123).

La tesi de Txaiànov ha estat renovada en el context de les teories de la mercantilització. El gir, en començar aquest apartat hi feia referència, cap a l'estudi de les formes de producció ha adreçat l'interès dels investigadors cap a les unitats d'organització productiva, cap a les llars pageses. Els autors que han protagonitzat el debat són Henry Bernstein, Harriett Friedmann i Jacques Chevalier, cada un d'ells des de posicions teòriques diferenciades (Comas d'Argemir, 1998: 89). Bernstein és contrari a les tesis de Txaiànov i és l'introduïdor del concepte de “mercantilització”. Aquest autor considera que la pagesia no constitueix una categoria econòmica, tot i que n'assenyala l'especificitat. Bernstein argumenta que el pagès es resisteix a les pressions econòmiques de l'economia de mercat i que la terra i el treball no es poden mercantilitzar perquè s'ubiquen en lògiques no capitalistes (ib. 89-90)

Friedmann, és l'autora que més ha contribuït a l'actualització de les tesis de Txaiànov. Fa una distinció conceptual entre el que ella anomena diferents *formes de producció pagesa*. Les formes de producció es diferencien a partir de criteris

²² Marx no es va ocupar específicament de la situació dels camperols, però sí que els va ubicar en la seva teoria dels modes de producció, atorgant-los una lloc en la transició del feudalisme al

qualitatius²³, fonamentalment basats en la caracterització de la forma com les relacions de mercat s'han introduït en el procés de producció i de reproducció de les explotacions pageses. Els tres tipus ideals de formes de producció són: la domèstica, la mercantil simple i la capitalista. Les dues primeres comparteixen les condicions de la seva reproducció, en la mesura que coincideixen en la utilització de mà d'obra familiar, han de produir per cobrir les necessitats personals i dels mitjans de producció (les condicions d'existència). La segona i la tercera coincideixen en el fet que es reproduïxen mitjançant les relacions de mercat, tot i que la mercantil simple només s'hi integra de manera parcial; la producció domèstica depèn per a la seva reproducció de les relacions parentals i comunitàries.

En síntesi, un productor domèstic es converteix en productor mercantil simple quan el manteniment de la seva llar i el seu propi procés de producció depenen del mercat (Blum, 1989: 32). La producció mercantil simple està integrada de forma imperfecta en el mercat perquè la unitat de producció coincideix amb la llar i destina part de la producció al consum propi, però no pot existir al marge del capitalisme. Friedmann sosté que la producció domèstica i la mercantil simple són perfectament compatibles amb el capitalisme i que no s'han d'interpretar com a estats transitoris atribuïbles a circumstàncies precapitalistes. Fins i tot afirma que la persistència²⁴ de la producció mercantil simple és una prova de la seva superioritat conjuntural, basada en la flexibilitat de la mà d'obra familiar i del nivell de consum, enfront del capitalisme (Friedman, 1980). La seva persistència es fa possible pels canvis tecnològics en l'agricultura, que suposen una forta reducció de la mà d'obra i, en canvi, un increment de productivitat.

Malgrat aquesta consideració, Redclift i Goodmann (1987) troben a faltar en el model de Friedmann una major atenció en la importància dels canvis econòmics i, sobretot tecnològics. En la seva opinió, les limitacions a la imposició d'un procés de

capitalisme. Marx els considerava els pagesos com una supervivència d'un estadi a superar (Aguilar, E. 1996: 119).

²³ Txaiànov feia una distinció quantitativa entre els productors simples de mercaderies i els establiments no integrats al mercat. Per diferenciar les dues formes de producció proposava la quantificació de la destinació de la producció cap a la pròpia subsistència o cap al mercat (Blum, 1989: 54)

²⁴ Una persistència que depèn en bona mesura de l'adopció dels mitjans tècnics necessaris per mantenir la competitivitat de les explotacions amb la mà d'obra familiar de què es disposi (Friedmann, 1978: 562-563).

treball específicament capitalista provenen de la naturalesa orgànica dels mitjans de producció, la terra és un bé no reproduïble. Per superar aquesta barrera, el capitalisme tendeix a reduir la importància de la terra en el procés productiu agrari, és en aquest sentit que cal entendre totes les innovacions biotecnològiques.

“En nuestra opinión la subsunción real no puede observarse en el punto de producción, en las empresas agropecuarias. Sino que es representado por la tendencia a largo plazo del capital a eliminar el proceso de trabajo como una actividad rural o localizado en la tierra”. (Red clift i Goodman, 1987: 39)

Chevalier, en canvi, que també participa de la teoria de les formes de producció, manté la distància respecte Friedmann donant una rellevància especial a la presa en consideració dels models culturals i ideològics que giren entorn la pràctica social agrària. Pensa que l'organització interna de les economies pageses respon a un criteri capitalista i creu en la subordinació de les economies pageses al capitalisme però no comparteix la tesi que aquesta situació hagi estat creada expressament pel capital en benefici propi, sinó que pensa que és el resultat d'enfrontament de classe (Chevalier, 1982). La producció d'aliments per al consum propi, també la terra i la força de treball són mercaderies de subsistència no subjectes a la circulació monetària. Tot allò que no es comercialitza també té valor de canvi, tot i que la ideologia impedeix percebre-ho així. Per Chevalier la producció de subsistència es transforma en mercaderia de subsistència, sense necessitat que es monetaritzin els insums de producció i sense que s'hagi expropiat al productor²⁵. Aquestes mercaderies de subsistència mai entren en l'esfera de la circulació, no perquè no siguin intercanviables, sinó perquè el seu valor abstracte s'aconsegueix millor a través del consum directe per part dels propis productors (Chevalier, 1982: 119).

Una altra aproximació també inspirada en Txaiànov, és la de Bouchard (1994). Aquest autor distingeix entre tres tipus d'economies pageses integrades en context d'economia de mercat, cada una de les quals té els seus propis mecanismes de reproducció social. El primer l'anomena *economia capitalista*, el segon *protoindustrialització* i el tercer, *cointegració*. El primer es correspon amb la forma de producció capitalista de Friedmann i té com a característica bàsica la salarització

²⁵ Per Blum (1989:39) en base a aquest plantejament, Chevalier nega l'existència de la producció domèstica, tot és producció mercantil simple, una forma de producció intermitja entre les economies capitalistes i de les economies de subsistència tribals.

de la força de treball i per tant, una separació de la propietat de la terra i del treball. La protoindustrialització²⁶ es caracteritza per l'existència d'una activitat industrial a domicili que complementa els ingressos de l'activitat agrària; la producció és destinada al mercat i la mà d'obra és de tipus familiar. El tercer model és el que Bouchard desenvolupa i aplica. La cointegració és la pràctica pagesa que està en relació constant amb l'economia capitalista, uns vincles que li permeten assegurar-se la reproducció, malgrat no compartir amb el capitalisme ni els objectius (acumulació de capital) ni les regles. Bouchard desenvolupa una tesi que s'ubica en el plantejament teòric de la dependència de les economies pageses respecte al capitalisme. Dels vincles de dependència amb el sistema de mercat, Bouchard destaca la necessitat de recórrer a la pluriactivitat per garantir la reproducció de l'explotació agrícola i afegeix: “si la pluriactivitat és l'expressió econòmica de la cointegració, el mode de reproducció familiar és la seva força social” (Bouchard, 1994: 76). La seva recerca sobre economies pageses al Quebec, proporciona arguments a Bouchard per contrastar el seu model amb el de Txaiànov, de qui posa en qüestió, fonamentalment, el seu model de famílies pageses que equilibraven les necessitats de consum fonamentalment augmentant o disminuint la quantitat de terres explotades i la quantitat de força de treball destinada a l'explotació. Per Bouchard aquesta funció d'equilibri l'exerceix la pluriactivitat. Bouchard comparteix les tesis de Friedmann i Chevalier en quant que entén la cointegració (la producció mercantil simple) com un sistema social que ha de ser considerat i descodificat en sí mateix, a partir del seu objectiu, la reproducció familiar en un context d'interdependència. Així mateix, Bouchard es distancia de posicions més culturalistes, com la de Chevalier, que troben en el sistema de valors un factor explicatiu principal de l'organització econòmica pagesa (Bouchard, 1994:81). La cointegració representa bé la transició vers el capitalisme agrari.

En qualsevol cas, tal com observa Breton (2000: 19), la naturalesa familiar de la producció agrària no impedeix la seva definició com a capitalista en el seu comportament en el mercat, amb el condicionament que suposen els criteris de competitivitat. Breton destaca, a més, la incidència de les polítiques de l'Estat en

²⁶ Bouchard explica que el terme és extret del treball fet pels historiadors que han treballat el tema del procés de penetració de les relacions de producció capitalistes a Europa. En concret cita el treball de Kriedte, Medick i Schlumbohm (1986) *Industrialitzación antes de la industrialización*.

l'evolució de l'agricultura, cosa que es podrà constatar al llarg de la tesi; la regulació dels sindicats agraris, a principis del segle XX, per exemple, l'intervencionisme que es produí en els anys del franquisme o les més recents disposicions de la UE. I tornant a la discussió sobre la naturalesa de les explotacions agràries: debatrem si són o no capitalistes no té sentit perquè les unitats de producció (en aquest cas l'explotació familiar) no defineixen els modes de producció. D'aquí que la persistència de l'organització familiar en la producció agrícola ha d'interpretar-se més com a fruit de la seva capacitat adaptativa als contextos canviants, que per la seva naturalesa intrínseca. La gamma d'estratègies adaptatives és molt àmplia i utilitza recursos molt diversos, tal com tindrà oportunitat de demostrar al llarg de la tesi.

Txaiànov, Friedmann, Chevalier, Bouchard... es centren en el significat de la producció de subsistència i de la producció de mercaderies en l'organització econòmica pagesa,. Interpreten de forma diferent els efectes d'aquesta dualitat productiva, conseqüència de la seva integració en l'economia de mercat, sobre l'organització, la lògica i la dinàmica de desenvolupament de les formes econòmiques pageses. Les qüestions relatives a les condicions que concreten la dependència del món pagès respecte al context mercantilitzat, als mecanismes adaptatius dels pagesos i a les resistències dels pagesos a ser absorbits completament pel capitalisme, són presents en el debat d'aquests autors i són també algunes de les preguntes que han donat lloc a la tesi.

1.5 CASA PAGESA I COMUNITAT LOCAL

La teoria de Txaiànov, origen del debat que acabo de revisar sobre l'organització econòmica de la població pagesa, clarifica un dels punts essencials, i més consensuats, de la definició conceptual de la pagesia: la pagesia organitza la producció i garanteix la seva reproducció en base a les unitats domèstiques. Tots els autors estan d'acord al menys en un punt, que la família pagesa té el control dels factors de producció agraris. I recordem que, quan es parla de pagesia, es fa referència a un dels sectors socials vinculats a l'agricultura (a diferència dels grans propietaris, que no treballen ells mateixos la terra, i dels jornalers, que no posseeixen terra). Així, la força de treball és de tipus familiar i el grup controla els altres dos

factors de producció, els mitjans de treball i la terra. La família, la unitat domèstica pagesa, entenent-la com a unitat de coresidents formada fonamentalment per persones emparentades, és, doncs, unitat de producció, la qual té com a objectiu principal garantir la reproducció social dels seus membres i dels recursos productius.

La família pagesa, com unitat de producció i reproducció, em porta a formular un altre terme que ha estat utilitzat de forma recurrent en la literatura antropològica que ha treballat el tema de la família en contextos agraris. Em refereixo a la *casa*, la institució de referència en la qual s'integra la població pagesa i que ens remet a la idea que plantejava fa uns moments: la de la família com a unitat de producció i reproducció. El concepte de casa posa de relleu la dimensió econòmica i social de la institució familiar en determinats contextos agraris, una dimensió que el mateix Txaiànov (1974) havia volgut emfasitzar, enfront de la seva vessant biològica, quan va decidir-se a utilitzar el terme *unitat domèstica camperola* (1974). Dolors Comas d'Argemir, especialista en l'estudi de la casa en el context pirinenc (Comas d'Argemir, 1980, 1984, 1991, 1993a; Comas d'Argemir i Pujadas, 1994 i 1997) en dóna una definició que jo prenc com a punt de partida de la meua revisió sobre el tema:

“La casa és una institució bàsica de la societat catalana tradicional, i el fonament damunt del qual recolzen molts dels aspectes rellevants de la vida econòmica, social i ideològica de les comunitats camperoles, i que representa un equivalent en institucions del mateix tipus, existents a al zona pinyaico-cantàbrica. La casa, en conseqüència, és quelcom més que un edifici i els seus habitants. És, en primer lloc, tot allò que pertany al grup domèstic i que forma l'explotació (habitable, quadres, pellers, eines, ramats, terres, conreus, etc.). La casa és una unitat de producció i de consum que s'organitza sobre la base del treball dels membres components del grup domèstic; és, també, el marc en el qual s'inscriuen les relacions familiars i el lloc on tenen sentit les regles successòries que permeten la seva reproducció. És, a més a més, la casa, un lloc on es produeix una gran part de la integració ideològica dels individus”. (Comas d'Argemir, 1980: 30)

La casa és una realitat semàntica plural que inclou les persones, les seves propietats i tot el capital simbòlic que identifica i que ubica el grup dintre de la comunitat. La casa és una institució social perquè agrupa, identifica, jerarquitzava i organitza els individus; econòmica perquè és unitat de producció, distribució i consum; i política perquè la casa ha estat durant segles la instància de representació política i de gestió del territori de la comunitat. La perpetuació, la continuïtat en el temps, a través de les

persones i de l'encadenament dels grups domèstics, és una altra condició essencial del sistema de casa. La transmissió de la major part del patrimoni a un dels descendents, juntament amb la coresidència dels futurs successors amb els pares són mecanismes que garanteixen la reproducció de la casa en el temps. L'herència indivisa i la família troncal s'associen directament al sistema de casa²⁷, però també en zones d'herència divisa hi trobem aquesta forma d'organització associada a les transmissions que utilitzen el sistema de millora, pel qual un dels descendents, el que queda vinculat a la casa, el que n'ha de ser successor, obté més béns en l'herència que els altres. Alguns dels autors que han treballat en zones d'herència divisa, com València (Mira, 1980) i Castella (Devillard, 1997) assenyalen la pertinença de fer la distinció entre els termes de casa i família, en la mesura que es posen en marxa les pràctiques d'herència i de residència necessàries per perpetuar la família juntament amb el seu patrimoni material i simbòlic. A d'altres zones rurals, en canvi, amb pràctiques d'herència bilateral i divisa, a les quals els correspon el model d'organització familiar nuclear, no hi apareix el concepte de casa. A cada generació la família pagesa es dilueix en un nombre de famílies nuclears independents (Barrera, 1993: 149). Un darrer apunt respecte a la residència. La casa no es pot entendre al marge de les relacions de parentiu, econòmiques, socials amb altres cases de la comunitat. La reproducció de les cases, aquest és un dels arguments de la tesi, no es garanteix únicament a l'interior del grup de coresidents (persones emparentades i d'altres) sinó que és possible gràcies als circuits d'intercanvi reproductiu que s'estableixen amb altres cases de la comunitat²⁸.

La literatura sobre el tema de casa, família troncal i transmissió indivisa és força abundant, tant la que s'ha produït sobre la casa a Catalunya, com a Espanya i a França, fonamentalment, una mica més endavant me n'ocupo. Part d'aquesta literatura respon a recerques fetes en contextos de muntanya, entre les quals el

²⁷ Barrera (1993) fa un repàs a la cartografia mundial de la successió unipersonal. És un sistema successori present a zones ben delimitades d'alguns països europeus com Anglaterra, Irlanda, Alemanya, Àustria, França, països nòrdics i Itàlia. Respecte a altres zones del món, destaca Corea, Japó, la illa de Formosa i el sud-est asiàtic. Quant a la Península Ibèrica, les zones de successió unipersonal es localitzen fonamentalment al nord: Catalunya, sobretot la Catalunya Vella, el Pirineu i pre-Pirineu aragonès i navarrès, Andorra, Guipúscoa, Biscàia, i en nombroses comarques gallegues, a part de la Illes Balears i a moltes comarques de Cantàbria i Astúries (Barrera, 1993: 140-141). Barrera insisteix en l'existència de moltes variants en l'aplicació del sistema, des del nomenament d'hereu universal fins als sistemes de millora.

²⁸ Devillard (1990 i 1997) planteja precisament aquesta discussió teòrica sobre la pertinença d'associar la casa únicament amb el grup de residència; un debat encetat per Yanagisako (1979).

Pirineu hi té un lloc més que destacat. Aquesta circumstància ha donat als estudis sobre la casa un perfil molt característic en la mesura que és a les zones de muntanya, caracteritzades per disposar de recursos comunals regulats pel sistema de cases, on el model de casa és més visible i on es dóna en condicions més pròximes a “l’ideal”. La casa pirinenca ha despertat l’interès dels investigadors des dels anys 70, antropòlegs la major part, perquè responia al desig de conèixer situacions ben diferenciades de les àrees urbanes, “exòtiques” i perquè permetia analitzar les situacions de canvi social en la influència que els processos d’urbanització imprimien en les zones rurals.

La recerca del model ideal, enquadrada en l’anàlisi de les situacions de canvi, ha estat també alimentada per l’existència d’aquest model en l’imaginari popular i acadèmic. En el cas de Catalunya ja ha estat exposada i debatuda l’existència d’un tipus ideal de referència, la família pairal²⁹. El pairalisme és un model ideològic construït i difós per literats, folkloristes, juristes, etnòlegs, polítics i historiadors durant el segle XIX, en el context polític i cultural de la Renaixença, per conformar un ideal d’identitat catalana enfront de Castella o Espanya. La ideologia pairalista va permetre trobar el nucli aglutinador dels elements que havien de constituir l’ànima del poble català segons l’ideari polític del nacionalisme tradicionalista i conservador. La família catalana era vista com un signe d’identitat i també com la base de la prosperitat econòmica i social de Catalunya (Roigé, 1989: 32). La caracterització de la família pairal descansa sobre dos pilars: el sistema d’hereu i el patrimoni³⁰. La família pairal té el deure de preservar el patrimoni intacte per generacions a venir, i aquest objectiu últim imposa la raó de família, com si d’una raó d’estat es tractés, als individus que formen part del grup. El pairalisme legitima així qualsevol tipus de desigualtat o de despotisme que sempre són interpretats en benefici del bé comú.

Per Prat (1989: 34), la major part de la literatura que s’ha generat sobre la família a Catalunya es recolza en tres dogmes que constitueixen els eixos bàsics del discurs ideològic: en primer lloc, la creença que la família pairal és l’única que existeix a la Catalunya rural; en segon lloc, que el dret foral de Catalunya ha configurat el

²⁹ Veure el dossier de l’Avenç, *La invenció de la família catalana* (1989:15-53). Tots els arguments que utilitzaré en aquests paràgrafs estan extrets dels articles de Contreras, Viola, Estrada, Roigé i Prat que conformen el dossier.

pairalisme com l'única estratègia possible per conservar el sistema familiar i patrimonial; i, el tercer dogma, que el dret civil català és excel·lent enfront de l'espanyol i que ha marcat les diferències entre uns i altres. Estem davant d'una aparença que ha homogeneïtzat la realitat fins a amagar la diversitat de pràctiques d'herència i de models familiars existent a Catalunya.

Les recerques fetes per l'antropologia i la història a Catalunya, principalment des de la dècada dels vuitanta, han mostrat que la pràctica real no s'ajusta sempre al tipus ideal de referència, el qual, dit de passada, tampoc és tan excel·lent ni idíl·lic com sembla. La desigualtat, el conflicte, l'incompliment de la norma es comencen a fer evidents quan es contempla la família des de la vessant de la pràctica social i no exclusivament des del model normatiu i ideal de referència. La investigació sobre el tema de la família ha demostrat que la pràctica social és tan diversa com ho és la societat mateixa: factors com el gènere, la posició en l'estructura social, les circumstàncies històriques i demogràfiques, els interessos i desitjos particulars fins i tot, fan transgredir o adaptar el model cultural de referència i és en aquesta mesura que el mateix model es transforma. Tal i com diu Viola, recolzant-se en Josep Pla³¹, “els costums dels pagesos no han deixat de variar mai”, el món rural immutable, ancorat en una suposada tradició, és aquell que “ha estat pensat a la ciutat (...) per uns autors que amb prou feines van amagar mai els seus prejudicis cap aquelles gents que, segons ells, deixen un *baf d'aiguardent i allioli*”.

Ubicar l'anàlisi des de la perspectiva de la pràctica social porta a plantejar la necessitat de combinar l'estudi dels models de referència amb l'observació de les accions dels individus i dels grups socials. Bourdieu en diu el sentit pràctic entès com el sentit del joc, d'un joc social particular, històricament definit que s'adquireix des de la infantesa (Bourdieu, 1980). Recuperar l'anàlisi del subjecte com a agent actiu de la vida social i deixar de veure les estructures com a forces que modelen les actuacions dels actors socials. La teoria de la pràctica de Bourdieu és una crítica als plantejaments materialistes i estructuralistes que han tendit a interpretar la realitat social aplicant models estructurals o processuals explicatius i que han deixat en un

³⁰ La masia, el mas, per la seva configuració com a construcció aïllada ubicada al bell mig de la propietat, és la màxima expressió simbòlica de la identificació entre família i patrimoni (Roigé, 1989: 31).

plànol més que secundari l'anàlisi del subjectes socials i les seves accions. El sentit pràctic comporta una constant adaptació a situacions infinitament variades, de manera que mai s'obeeix mecànicament la regla; és així que Bourdieu veu en el sentit pràctic una necessitat d'invençió permanent, d'improvisació que no és del tot lliure sinó que està prevista també en el joc social. El concepte d'*estratègia* serveix a Bourdieu per expressar el joc que s'estableix entre la norma i la pràctica social; les estratègies matrimonials, ens diu, són el producte, no de l'obediència a la regla, però sí del sentit del joc que condueix a escollir el millor cònjuge possible en funció del joc que hom disposa³² (Lamaison, 1985: 95).

L'estratègia social és flexible però no del tot lliure, en la mesura que es mou en els paràmetres força amplis del costum social. En aquest sentit, les "desviacions" respecte a la norma jurídica que regula les famílies i els seus patrimonis, han de ser interpretades no com a excepcions a la norma sinó com la norma mateixa. La casa és un procés no una essència ni una entitat estàtica, com tampoc ho és, encara que així se'ns hagi presentat, el model o, millor, models ideals de referència. En funció de la seva posició en l'estructura social, de la trajectòria històrica i jurídica del territori en què s'ubiqui, i de les particulars circumstàncies que l'envolten a cada moment del seu cicle, cada casa dissenya "lliurement", costumàriament, l'estratègia reproductiva.

Abans m'he referit al fet que la major part de les recerques fetes sobre casa i família a Catalunya, des de la dècada dels 80, adopten la perspectiva de Bourdieu i incorporen els recursos conceptuals necessaris per afrontar la recerca des de la diversitat, no pas des de l'uniformisme de models com el pairalista. La necessitat de relativitzar el model s'ha fet evident en les investigacions fetes en zones de muntanya (Comas d'Argemir pel Pirineu aragonès i Andorra; Bertran i Estrada i Roigé per la Vall d'Aran, de la Parte i Mas per Andorra; Samper i Mayoral, pel Pallars)³³ on el sistema de cases com a unitats d'organització econòmica i social integrades en la

³¹ Josep Pla, *El pagès i el seu món* (1952), citat a Viola (1989: 20)

³² El seu treball de recerca sobre les pràctiques matrimonials a la societat bearnesa el porten a plantejar el concepte d'estratègia matrimonial. Bourdieu interpreta que les actuacions de les famílies en el tema del matrimoni dels seus membres han de ser interpretades en base a la prioritització dels objectius reproductius i no pas per l'existència o el compliment d'una norma (Bourdieu, 1980: 249-269).

³³ Pel Pirineu veure: Comas d'Argemir (1980, 1984, 1991, 1993a); Comas d'Argemir i Pujadas (1994 i 1997); Comas d'Argemir i Soulet (eds. (1993); Beltran (1992, 1993, 1996) Roigé (1992, 1993); Beltran, Estrada i Roigé (1993,1997); de la Parte i Mas (2000) Samper i Mayoral (1996).

comunitat local és molt clar. També en zones de la Catalunya central d'on és genuí el model de la masia catalana que va proporcionar l'ideal pairal, els autors han posat en qüestió la seva suposada representativitat (Barrera, Ferrer Alòs, Serra, Terradas³⁴). Les recerques a què m'he referit fins ara han tingut lloc en el context de la Catalunya Vella, la part del territori del Principat que fins a la segona meitat del segle XII va estar sota domini àrab. La Catalunya Vella és la part del Principat on es va desenvolupar l'estructura feudal a qui va interessar políticament la instauració de la norma jurídica del sistema d'hereu (Terradas, 1980)³⁵. L'expansió catalana cap al sud que va anar tenint lloc des del segle X fins el segle XII va suposar la repoblació de nous territoris que van ser regulats per les mateixes lleis que la resta del principat³⁶. Això no obstant, el poblament de la Catalunya Nova no segueix el model de la masia existent a la Vella, sinó que hi té també una presència molt important el poblament concentrat. La idea de masia³⁷ cal substituir-la per la d'una casa al poble des d'on es gestiona el treball en les parcel·les de terreny que componen el patrimoni de la família, els *trossos*³⁸. Les investigacions fetes sobre casa i família a la Catalunya Nova³⁹, però també a les Illes (Bestard, 1986 i 1991) i al País Valencià (Mira, 1980; Cucó, 1982) posen en evidència que cal prendre com a punt de partida de les anàlisis

³⁴ Barrera (1990, 1993); Ferrer i Alòs (1987); Serra (1988); Terradas, 1984 i 198/).

³⁵ Terradas (1980) interpreta l'origen de la institució de l'hereu com una solució política a la necessitat que tenia el poder feudal de fixar els pagesos a les terres, assegurar-se la percepció de les rendes senyoriales i garantir la colonització de noves terres.

³⁶ Això no és ben bé així perquè Tortosa, la part més meridional del Principat i, per tant la més allunyada de la Catalunya Vella, té un règim foral propi que l'eximeix de la institució de l'hereu.

³⁷ La masia també existeix però rep el nom de mas i, tot i que també en trobem a la plana, estan particularment associats a zones de muntanya. Els masos de la plana eren propietat de les cases més riques, els propietaris de les quals no acostumaven a treballar les terres. Els pagesos tenien la propietat fragmentada en petites parcel·les que a la Catalunya Nova són anomenades, d'una forma extraordinàriament descriptiva, *trossos*. Faig aquestes explicacions en passat perquè les considero especialment vàlides fins a finals del segle XIX, moment en què, coincidint amb la crisi agrària es produeixen canvis importants en l'estructura social del camp.

³⁸ En un article publicat l'any 1981, Domingo, Ferrús i Solano ja van fer una reflexió pionera sobre les diferències, econòmiques, històriques, socials i ecològiques que calia aplicar per interpretar les diferències d'ocupació del territori entre la Catalunya Vella i la Nova. Les característiques diferencials que assenyalen per la Catalunya Nova són les següents: ecològicament més seca i planera; la influència de les civilitzacions romana i àrab; marcada per un procés de repoblament dut a terme per institucions religioses (ordres monàstiques, militars i arquebisbat de Tarragona); propietat força dispersa; règim d'explotació directa amb menys presència d'arrendament i parceria; producció més especialitzada, destinada a l'autosubsistència i al mercat; i, en quant al sistema d'herència, importància del sistema de millora i del repartiment igualitari.

³⁹ Comas d'Argemir (1988); Estrada (1990, 1997, 1998); Ferrús (1988); Jociles (1989); Narotzky, (1991, 1993); Pelegrí, (1996 i 1998); Roigé (1988, 1989, 1991); Soronellas (1988; 1990a, 1990b, 1993).

les diferències històriques, ecològiques i jurisdiccionals del territori en què s'ubiquen les recerques⁴⁰.

Un cop fet aquest parèntesi, reprenc el tema de les estratègies reproductives que havia encetat en referir-me a Bourdieu. Aquest mateix autor es refereix a la impossibilitat de “dissociar les estratègies matrimonials del conjunt d'estratègies per les quals la família busca reproduir-se biològicament i sobretot *socialment*, és a dir, reproduir les propietats que li permeten tenir la seva posició, el seu rang en l'univers social de referència” (Lamaison, 1985: 97). Les meves sovintejades referències a la reproducció social de la casa al llarg del text de la tesi parteixen d'aquesta conceptualització de la reproducció com aquelles actuacions orientades a garantir la continuïtat del grup social de referència, en aquest cas, la casa pagesa. La reproducció incorpora la producció, dues esferes que a la lògica de l'economia capitalista li va interessar dissociar en imposar els mecanismes de divisió del treball social, però que, de fet són inseparables en el context de la reproducció pagesa on coincideixen relacions de producció i de reproducció⁴¹. Per tancar el tema afegiré que entenc la reproducció no estrictament des de la vessant econòmica sinó també social, biològica i ideològica.

Les estratègies reproductives cal entendre-les des de dos entorns diferents. D'una banda aquelles pràctiques que es duen a terme gestionant els recursos humans i materials de què disposa la casa; aquí hi incloc les estratègies relacionades amb el matrimoni, el celibat, l'herència, les migracions, la residència. En segon lloc les que anomeno estratègies externes a la casa, en la mesura que són les pràctiques que utilitzen recursos aliens a l'activitat agrícola, procedents de la comunitat local o de més enllà⁴². Unes i altres són posades al servei de la reproducció social de la casa i, en conjunt, delimiten les formes de resoldre les necessitats reproductives i d'adaptar-

⁴⁰ A mí m'agrada pensar que la gent que hem treballat sobre el tema a la Catalunya Nova hem contribuït a “desmuntar el xiringuito del parralisme” en la mesura que hem demostrat que al sud, les coses encara són més diferents.

⁴¹ Per una revisió del concepte de reproducció social i de la teoria de les relacions de reproducció veure Comas d'Argemir, 1998: 76-80). També a Contreras (1991 i 1997) es pot trobar un estat de la qüestió de les posicions plantejades entorn el concepte de reproducció social i de les estratègies de reproducció. Harris i Young (1981) distingeixen tres significats diferents del terme: la reproducció humana o biològica, la reproducció del treball i la reproducció social o sistèmica; les autores defensen l'eliminació de la separació entre producció i reproducció.

⁴² És una diferenciació purament metodològica, inexistent a la realitat. Les estratègies han de ser abordades analíticament en conjunt i així ho faig en l'anàlisi.

se a les condicions que li imposa, a cada moment, el sistema de mercat. Parlar de la reproducció social de la casa em fa recuperar termes que ja han quedat expressats en els apartats anteriors, adaptació, subordinació, pluriactivitat, uns conceptes que lliguen, per fi, els dos eixos teòrics de la tesi: la mercantilització i la família.

La presa en consideració d'aquestes dues modalitats d'estratègies em porten a parlar de la interacció reproductiva que s'estableix entre la casa i la comunitat local. La casa, per reproduir-se necessita la comunitat en la qual troba la major part o alguns dels recursos que precisa⁴³. Des de l'òptica estrictament productiva, les cases troben a la comunitat mà d'obra quan la necessiten, però també treball quan la casa té excedent de braços i recursos de pluriactivitat; la comunitat és proveïdora de cònjuges per casar els fills i de tot tipus de mitjans de producció i reproducció. La comunitat local és el marc social, econòmic i polític on s'articulen les estratègies productives i reproductives de les cases pageses. La casa i la comunitat es necessiten per reproduir-se en la desigualtat; les cases que s'ubiquen al capdavant de l'estructura social necessiten accedir a la terra que no posseeixen en propietat i a les del capdamunt els fa falta la força de treball que les altres els ofereixen. Les cases s'encreuen, estan travades les unes amb les altres; els cal complementar les mancances mútues per produir i per reproduir-se. El poble compta amb altres entitats socials que agrupen les cases, a vegades consolidant-ne la jerarquia i, en d'altres, travessant l'estructura social. La institució política municipal, l'ajuntament, reflexa les relacions de poder de la comunitat local, i és essencial en la gestió dels recursos i béns públics. Les associacions agràries, que tenen un paper important en aquesta tesi, sorgeixen de les cases i de la comunitat i són representatives i posades al servei de totes dues. M'hi referiré en ocupar-me de les estratègies externes de reproducció.

Les estratègies que he anomenat internes són les que es duen a terme gestionant els recursos productius i reproductius de què disposa la casa. Per una banda, el patrimoni que inclou l'objecte (la terra), els mitjans de producció i de reproducció (tot el capital relacional i simbòlic); i per l'altra, les persones és a dir la força de treball i la garantia de la reproducció biològica de la família. Les pràctiques de successió i

⁴³ Al segle XVIII la comunitat era proveïdora de molts d'aquests recursos, la tesi mostra com durant els segles XIX i, sobretot el XX, la major part dels mitjans externs a la casa han de provenir de fora la

herència i la presa de decisions al voltant del matrimoni són els principals mecanismes interns amb què la casa preserva la seva perpetuació. Totes dues estratègies estan regulades jurídicament i han estat molt treballades en els estudis fets sobre la família en el context de les societats occidentals, sobretot a Europa, des de la dècada dels setanta. Els autors francesos, antropòlegs i historiadors, principalment, van ser pioners en els estudis sobre els sistemes d'herència i el matrimoni.

Entre els historiadors que van despertar l'interès pel tema hi ha Ariés (1973, edició original de 1960), Duby, (1987), Flandrin (1979, edició original de 1976), Le Roy Ladurie (1972), Yver (1966). Van ser dels primers en interessar-se per l'estudi històric de les formes d'organització familiar des de la perspectiva que donaven el règim successori i la regulació del matrimoni; es distingeix entre sistema familiar i sistema d'herència, però s'interpreta que una no pot entendre's sense l'altra.

Força paral·lelament als estudis fets pels historiadors que intentaven cartografiar els costums successorals relacionant-los amb els sistemes familiars, es va despertar l'interès dels etnòlegs pel tema⁴⁴. S'enceten així tot un seguit de monografies que pretenen fer una aproximació local, a l'estudi del funcionament dels diferents sistemes successoris i familiars⁴⁵. El seu interès es va situar, en primer lloc en els sistemes d'herència indivisa, el règim més diferent al règim d'igualtat que s'havia imposat a França amb el codi napoleònic. Els estudis mostren l'existència d'un mateix model successori però també la diversitat de pràctiques al voltant del model; tanmateix, es posa de relleu la lògica de funcionament de la casa que els va portar a caracteritzar un *systeme à maison* associat al *systeme inégalitaire* de successió (Augustins, 1993). Fins a la dècada dels vuitanta no comença a ser estudiat el sistema d'herència divisa (Segalen, 1985; Augustins, 1989) i com diu Derouet (1994: 39) les recerques van començar a mostrar que aquest era el més "estrany" donat que

comunitat i, en tot cas, és al poble sorgeixen organismes (les associacions agràries) que els fan accessibles a les cases pageses.

⁴⁴ En aquest desvetllament no només hi van influir els historiadors francesos sinó també les aportacions que demògrafs i historiadors britànics estaven fent al tema, després me n'ocuparé. També cal tenir present la recuperació de l'obra del pensador conservador i reformista Le Play que a la segona meitat del segle XIX havia cantat les excel·lències de la família *souché*. Per a una revisió i interpretació de la seva aportació en el terreny polític, jurídic i sociològic veure Assier-Andrieu, 1984.

⁴⁵ Assier-Andrieu (1981, 1984), Augustins (1979, 1989), Bouchard (1981), Bourdieu (1962, 1972), Bourguière (1979), Claverie i Lamaison, (1981), Collomp (1972, 1983), Fine-Souriac (1977), Lamaison (1979), Segalen (1978, 1979, 1985), Salitot (1988) Zonabend (1980)

el seu funcionament resultava força més incompreensible. Les pràctiques reproductives, en aquest règim successori eren més variades i es va veure la necessitat de prendre en consideració no només allò que passava a l'interior d'una unitat domèstica, la casa, sinó també tot allò que succeïa al seu voltant⁴⁶. El sistema d'herència suposadament igualitari va quedar associat allò que s'ha denominat *systeme a parentèle* i que posa de relleu na necessitat d'estudiar la reproducció social des de l'òptica de les relacions entre grups domèstics emparentats (Augustins, 1993). Aquestes recerques ubicades en la polaritat igualitari no igualitari van portar a plantejar la necessitat de veure'ls com dos tipus ideals entre els quals hi ha un ampli repertori de pràctiques que juguen amb elements dels dos sistemes. Les pràctiques socials al voltant del matrimoni i la successió constitueixen una part important de la tesi, m'hi referiré amb una mica més de deteniment.

L'existència de dos sistemes d'herència, entesos com a tipus ideals o com a models normatius, jurídics de referència, és clara, així com ho és la relació entre sistema d'herència, el model de relacions parentals, estructura familiar i les estratègies matrimonials; començo per fer-ne un retrat robot. El model d'herència indivisa i de successió unipersonal, s'associa a l'estructura familiar troncal i a la casa com a institució d'organització social i econòmica. Es tracta d'un sistema que crea profundes jerarquies dins al grup domèstic, de gènere, d'edat i de posició respecte a l'herència⁴⁷; unes desigualtats que intervenen en la presa de decisions sobre l'establiment de les aliances matrimonials. Les relacions de la casa d'origen amb les famílies dels membres que ja n'han marxat són considerades poc importants en la mesura que el protagonisme l'adquireix el tronc familiar i el descendent que s'ha quedat a perpetuar-lo (*systeme à maison*). Totes les estratègies del sistema divis s'encaminen a donar continuïtat a la casa sense modificar-ne de forma essencial cap dels seus components (patrimoni material, posició social, família).

⁴⁶ En la mesura que són sistemes amb major mobilitat dels béns i de les persones. Es remarca com els fenòmens de la redistribució de la terra a través de l'herència i la seva circulació a través del mercat s'articulen amb l'existència de cicles familiars, diferents als de l'herència indivisa, que posen en evidència la variació de l'activitat del cap de família en funció de la seva edat, de la composició del grup i de també en funció de la conjuntura general. La terra juga un paper menys exclusiu en l'organització de la reproducció social (Derouet, 1994: 40).

⁴⁷ Els sistemes d'herència reproduïen la desigualtat social en la mesura que legitimen la selecció o exclusió dels individus en el sí de cada família i defineixen rols de treball (Comas d'Argemir, 1988: 6).

En els sistemes divisos, el patrimoni es dispersa, llavors el que cal és posar en marxa estratègies que evitin la seva fragmentació excessiva. El recurs a millorar (afavorir en la transmissió dels béns) un dels fills, el que es queda a la casa o el que treballi les terres de la casa, és un dels mitjans més directes per evitar la dispersió total; un altre, més indirecte, és l'encadenament de les aliances. Héritier (1981) Zonabend (1981) i Segalen (1985) van fer evident que en contextos d'herència divisa tenia lloc la pràctica d'establir aliances matrimonials amb persones emparentades de lluny, allà on es perdien les prohibicions eclesiàstiques⁴⁸. Els parents, quan ja quasi deixen de ser-ho, són cònjuges preferencials i, sovint, les unions suposen alguna recomposició d'una part del patrimoni segregada unes generacions enrere. Els encadenaments, per produir-se, necessiten una memòria genealògica actualitzada i és per això que en el context de l'herència divisa, les parenteles són sòlides i reactualitzen sovint els seus vincles, tant de forma ritual com establint mecanismes de cooperació productiva i reproductiva (*systeme à parentèle*).

Una mica més amunt m'he referit a la necessitat de relativitzar els models quan ja ens deixem de referir a la norma per ocupar-nos de la pràctica social i quan es posa en evidència que les formes d'apropiació del model varien en funció dels grups que componen l'estructura social⁴⁹. Al llarg de l'anàlisi de les dades dels casos amb què he treballat es va fent evident que les fronteres no són sempre tan precises i que, malgrat trobar-nos en el context d'un sistema de transmissió indivisa, les circumstàncies socioeconòmiques de les cases, a cal Lluques, sobretot, provoquen

⁴⁸ És el que s'ha anomenat com a zona de parentiu difús, precisament quan les persones es consideren pròximes en la mesura que es saben parentes, però amb un grau de parentiu suficientment allunyat com perquè no representi un impediment social per l'aliança matrimonial. Una estat de la qüestió sobre la relació entre sistemes d'herència i estratègies matrimonials es troba a Bestard (1998: 113-168).

⁴⁹ O'Neill (1984) proporciona un bon exemple de com el sistema divis a Portugal comporta usos estratègics (herència i matrimoni) diversos en grups socials diferents. Els propietaris es casen tard, tenen pocs fills legítims, amb la qual cosa han de dividir poc, i molts d'il·legítims que aporten la força de treball necessària sense tenir dret a reclamar res sobre l'herència. Els "lavradores" fan servir el sistema de la millora per mantenir la base productiva de la família i expulsen els altres fills. Les "jornaleiras" són força de treball, tenen taxes de solteria elevades i són les proveïdores de mà d'obra als propietaris (fills il·legítims). També Moreno (1972) i Iszaevich (1991) assenyalen estratègies profundament diferents en el cas d'Andalusia, on l'estructura social és profundament diferenciada entre els "señoritos" i els "jornaleros". A Catalunya Roigé mostra com al Priorat, on el model jurídic és el de l'herència indivisa, és possible observar estratègies matrimonials i hereditàries diferents en els diversos grups socials pagesos. Entre els propietaris benestants, les aliances serveixen per mantenir la posició social; entre els propietaris mitjans les estratègies són útils, a més, per incrementar el patrimoni; entre els grup dels petits propietaris, les estratègies matrimonials s'orienten a conservar el patrimoni i a resituar la força de treball (Roigé (1998: 255).

que les estratègies matrimonials no sempre estiguin al servei de preservar la unitat patrimonial sinó que, al contrari, en provoquin la dispersió. Per entendre-ho cal que ens situem en les relacions entre la casa i la comunitat local en la mesura que les aliances matrimonials a més d'adreçar-se a la preservació del factor de producció terra, tenen una funció de reproducció del patrimoni immaterial, de la posició social de la casa a la comunitat; les aliances matrimonials suposen l'establiment de vincles de relació amb les altres cases ubicades en un nivell de l'estructura social igual o superior. No hi ha dubte que aquest capital relacional es pot transformar també en recursos productius que contribueixin a incrementar la base patrimonial de la casa.

La perspectiva de gènere es fa necessària per argumentar les estratègies matrimonials tal i com aquí les he expressat. Justament la relació entre gènere i parentiu és un dels aspectes que ha sigut destacat en les anàlisis sobre la incidència del sistema de gènere en els processos socials (Collier i Yanagisako, 1987). L'herència indivisa genera un tipus de desigualtat específica que és la posició que els descendents ocupen respecte a l'herència (hereu/pubilla respecte a cabaler/cabalera), la qual es solapa amb, i reinterpreta, una altra desigualtat, sempre present, la de gènere. Els sistemes indivisos acostumen a ser de primogenitura masculina i, en conseqüència són els homes els protagonistes en el terreny de la producció i la seva és la posició de prestigi. El paper adjudicat a les dones és socialment més invisible, però, a la pràctica, tan important com el masculí.⁵⁰ En les cases pageses mitjanes i modestes, la dona ha tingut un rol productiu molt destacat, la seva participació en les tasques del cicle agrícola ha estat constant i essencial⁵¹. Però és en la reproducció que les dones

⁵⁰ Vegeu Ardener (1975) en un treball ja clàssic sobre la invisibilitat de les dones, i el treball de Rogers (1975) que qüestiona el fet que a les societats agràries el poder estigui exclusivament en mans dels homes.

⁵¹ És molt il·lustratiu el títol que Carolyn Sachs (1983) va posar al seu llibre sobre el paper de la dona en l'agricultura dels EEUU, *The invisible farmers*, perquè si el treball domèstic és en general invisible, el treball de la dona agricultura és doblement invisible, ja que no sols inclou el treball domèstic, sinó també un bon nombre de pràctiques productives difícils de comptabilitzar. Bona part de les feines que fa la dona en l'explotació agrària no es destinen directament al mercat, sinó al consum propi i, tal com destaca García Ramón (1990) això fa que la seva aportació estigui infravalorada i subestimada. El llibre *La dona en el món rural. Situació i perspectives* (1994) ofereix una bona panoràmica respecte a com es concreta la participació de la dona en les activitats agràries, domèstiques i socials. Cal destacar el treball fet des de la geografia sobre els papers i activitats agràries de les dones (vegeu Cànoves i García Ramon, 1988; Cànoves, García Ramón i Solsona, 1990; García Ramón, 1990). Estrada ha analitzat la casa com a institució econòmica al Pla d'Urgell i ha constatat la participació tradicional de la dona en la major part de les tasques del cicle agrícola fins els anys 60 en què es va imposar el model de dona mestressa de casa. El replegament social de la dona dins a casa va suposar una pèrdua considerable del seu prestigi i una certa redefinició de les relacions familiars (Estrada, 1993 i 1998).

tenen el veritable protagonisme (Narotzky, 1991). El caràcter exclusiu amb què habitualment la dona ha dut a terme el treball domèstic, el treball reproductiu que fa possible la reproducció de la força de treball, de la família, li dóna, encara que estigui socialment silenciada, molt de protagonisme⁵².

Des d'un altre punt de vista, més levistraussiana, les dones de la casa són essencials per l'establiment d'aliances amb altres cases, són els nusos a partir dels quals es produeixen els enllaços. Les dots de les dones, que en el cas estudiat són sempre més quantioses que les dels seus germans cabalers, permeten accedir a cònjuges hereus de cases que ocupen una posició igual o superior.⁵³ Per les cabaleres de la casa s'estableixen aliances hipergàmiques, una pràctica que no només cerca assegurar el futur de les filles que se'n van sinó que persegueix beneficiar el patrimoni immaterial de la casa mitjançant l'establiment d'una xarxa de relacions a la comunitat, o fora, que en recolzi la posició social i que n'asseguri les condicions de reproducció⁵⁴. Aquesta pràctica té un cost econòmic, la dispersió patrimonial, que s'intenta compensar, tot i que mai s'aconsegueix del tot, amb l'aportació dotal de l'esposa de l'hereu i amb l'entrega de dots més modestes als cabalers barons de la casa⁵⁵. Tot plegat configura un entorn de tensions entre les estratègies d'herència, que persegueixen la indivisibilitat, i les matrimonials que, buscant l'ampliació del capital social de la casa, en perjudiquen la reproducció econòmica. En els sistemes divisos,

⁵² Narotzky ha treballat sobre la importància del paper reproductiu i productiu, dins l'àmbit domèstic, de les dones de les cases pageses. En el sistema d'herència indivisa el paper de la dona (la jove) és crucial perquè és qui s'ocupa de l'assistència als vells de la casa i a les noves generacions. En el cas de les transmissions entre parents col·laterals, aquestes atencions incorporen molt més clarament aquest valor de canvi: afecte per patrimoni (Narotzky, 1991b).

⁵³ La importància de la dot en els països de la Mediterrània ha sigut àmpliament tractada en antropologia. Vegeu, per exemple, els articles que es recullen en les compilacions fetes per Peristiany (1987) i per Peristiany i Handman (1989).

⁵⁴ Jociles (1989) interpreta que els pares volien, sobretot, donar una bona posició social a la filla atorgant-li un bon dot per aconseguir casar-la amb un hereu. Cosa que es complementa amb les expectatives de les famílies quan casen a l'hereu perquè busquen una noia que porti una dot que compensi el més possible els dots que han sortit per casar les filles de la casa. "La política matrimonial de los padres no constituye más que otro aspecto de su papel de 'guardianas del interés de la casa', de su afán por 'hacerla subir' (Jociles, 1989: 157).

⁵⁵ Ferrer Alòs (1987), en una extensa recerca sobre la pagesia a la Catalunya central, conclou que sovint els cabalers barons dels masos es casaven en una situació social inferior. La degradació dels fills segons és la sortida de les cases per intentar superar les dificultats econòmiques: l'hereu continuava al mas, però els cabalers es convertien en rabassaires. En realitat la degradació dels cabalers implicava un deteriorament de la capacitat del mas, encara que el nivell patrimonial es mantingués intacte (1987: 715). Alòs assenyala el caràcter contradictori del sistema català perquè la utilització de les lligítimes com a mecanisme d'igualació social entre els fills no funcionava i si no hi havia correctius (com incentivar el celibat), els cabalers restaven condemnats a descendir socialment.

allò que l'herència divideix, el matrimoni ho recomposa. En aquest cas estem davant d'una situació completament diferent: el matrimoni dispersa allò que l'herència permet mantenir unit. La diferència està en què l'objectiu d'aquest segon model no és només reproduir el patrimoni com a base econòmica de la família, sinó reproduir la família i la casa en la comunitat local.

Em detindré una mica més en el destí dels fills cabalers barons. Fins ara he fet esment als seus casaments amb tendències hipogàmiques, això podria fer pensar que la casa té poc interès en la presa de decisions respecte al casament dels cabalers i no és ben bé així. El curiós del cas és que el casament dels cabalers ha estat més treballat des de la perspectiva del celibat que del matrimoni pròpiament dit. Bourdieu ja se'n va ocupar en un article l'any 1962 on va fer evident que el celibat, i el matrimoni, en el context de les societats agràries era una pràctica que calia relacionar amb les exigències de la reproducció social. El manteniment de fills solters, en els sistemes indivisos, és una acció destinada a mantenir captiva la força de treball familiar, quan aquesta és necessària a la casa⁵⁶; la figura tradicional del conco respon a aquest model. Al contrari, incentivar el matrimoni primerenc, a la inversa, és una forma d'expulsar mà d'obra excedentària. No cal dir que les cases més ben situades en l'estructura social tendeixen a implementar més els mecanismes de retenció⁵⁷, mentre que les cases amb pocs recursos expulsen més aviat els seus membres. En els sistemes igualitaris, formalment, s'estimula el casament de tots els fills per igual, tot i que a la pràctica, les estratègies per impedir la dispersió patrimonial també activen fórmules per retardar, dissuadir, evitar o prohibir el matrimoni d'algun dels fills/es. En síntesi, el celibat és un dels elements que configura una estratègia orientada a la reproducció de les explotacions pageses dintre d'un determinat ordre econòmic i jerarquia social (Contreras, 1989). En la mesura que suposa un fre a la fecunditat, el celibat és un sistema de regulació demogràfica per les comunitats locals.

També constata que aquesta situació era més habitual pels cabalers que per les seves germanes, perquè la llegítima dels barons acostumava a constituir tot el seu patrimoni (1998: 215).

⁵⁶ En aquest cas m'estic referint als cabalers barons, però el mateix es pot dir de les cabaleres, que són retingudes, sobretot, quan fa falta mà d'obra en el treball reproductiu, domèstic.

⁵⁷ El celibat religiós és una fórmula molt característica utilitzada per les cases benestants. Ferrer i Alòs, la treballa a fons i en remarca l'ús estratègic en la mesura que la casa s'estalviava el dot i els béns retornaven a la casa (1987: 606). També Iszaevich fa referència al sacerdoci com un mecanisme equivalent al celibat però amb l'afegit que serveix també com a mitjà per ampliar les relacions socials i constitueix una forma de col·locar parents en posicions socials favorables. Les classes altes ho han utilitzat com un mecanisme de poder. (Iszaevich, 1991: 283).

El celibat reté alguns dels membres de la família a la casa quan aquesta els necessita. No obstant, els sistemes d'herència indivisa es sustenten precisament en el mecanisme de l'expulsió dels fills i filles cabalers/es. En moments de creixement de l'economia agrària, com el segle XVIII a Catalunya, els pobles mateixos absorbien, fins al límit de l'explotació dels recursos naturals, aquesta població excedentària. En canvi, en altres ocasions, com durant el darrer quart del segle XIX, la població excedentària, els no hereus, han hagut d'emigrar cap a les zones urbanes. L'emigració, estretament lligada al sistema d'herència és també una pràctica encaminada a garantir la reproducció de les cases pageses i de les comunitats locals. Les migracions asseguren el manteniment d'una població estable dintre d'una estructura social estable i, en el sistema tradicional, reproduïxen les desigualtats de l'estructura social. A Galícia, com a Catalunya, l'emigració, interna en el cas català, ha estat un mecanisme de preservació de l'estructura social i de la desigualtat; és un mecanisme generat pel propi sistema. Iszaevich (1991), mostra com, en canvi, les emigracions massives de zones del sud de la Península, des dels anys 40 cap aquí, no han mantingut sinó transformat l'estructura social en la mesura que ha marxat la població dels dos grups socials extrems, els més rics i els més pobres. L'emigració, en aquest cas no ha donat continuïtat al sistema sinó que l'ha canviat; una situació similar a la que es va donar a Catalunya a finals del segle XIX quan van emigrar els jornalers a ciutat deixant sense mà d'obra les explotacions dels grans propietaris que es van veure obligats també a abandonar els pobles. En aquestes circumstàncies extraordinàries, en les quals l'emigració sobrepassa els límits previstos en el propi sistema (la marxa dels cabalers) es produeix un anivellament de l'estructura social local i l'accés d'antics jornalers i petits propietaris a majors quantitats de terra en propietat.

Em queda encara per tractar un altre indicador demogràfic que també ha estat analitzat en relació als sistemes d'herència i que està molt vinculat a totes les pràctiques de què he parlat fins ara: herència, matrimoni, celibat i emigració. Em refereixo a les formes de residència i, en concret, la dimensió i la composició del grup domèstic i a l'estructura familiar de les cases pageses, una qüestió a la qual m'he referit només de passada quan he delimitat el concepte de casa pagesa. L'herència indivisa va associada a l'estructura troncal del grup domèstic (residència

patrilocal o uxoriocal); l'herència preferencial, que es materialitza amb el sistema de millora, pot anar acompanyada d'estructures tant troncal com nuclears (quan els fills adopten residència neocal) i, finalment, l'herència divisa constitueix grups domèstics organitzats de forma nuclear. Aquesta correlació, d'altra banda fàcil de fer, ha estat objecte de molta literatura científica generada des de posicions disciplinars variades. La demografia, l'antropologia i la història van debatre el tema de la dimensió i de la composició dels grups domèstics durant la dècada dels setanta i bona part dels vuitanta a ran de la relectura dels textos de Le Play sobre la família *souché* i a ran de la publicació de l'obra compilada pel demògraf britànic Peter Laslett l'any 1972, *Household and Family in Past Time*. Laslett en la seva obra replanteja i revisa el discurs amb el qual s'havia elaborat la història de la família a Occident que es fonamentava en la creença (alimentada per la sociologia funcionalista des de Durkheim fins a Parsons) que la família havia evolucionat des de dimensions grans i composicions complexes cap a estructures cada cop més petites i simplificades. Laslett pretén deconstruir aquest model presentant dades de demografia històrica que demostren que l'estructura dominant de la família a Europa ha estat, durant segles (al menys des del segle XVI), la família nuclear. El Cambridge Group for the History of Population and Social Structure fundat per Laslett, va dedicar anys de recerca a cartografiar i tipologitzar les estructures residencials de les diferents zones del continent Europeu, unes tipologies que han estat acusades de simplificadores i d'ometre alguns elements importants en l'anàlisi.

La tipologia de P. Laslett (1972) va originar un debat amb força ressò entre demògrafs, antropòlegs i historiadors sobre la pertinença de la metodologia emprada per Laslett en la determinació de l'estructura familiar a Europa.⁵⁸ Les crítiques s'han dirigit a posar en qüestió la pertinença d'emprar només llistes nominatives (censos i registres eclesiàstics) per determinar les dimensions i la composició dels grups domèstics. Aquesta font proporciona informació estadística sobre una seqüència temporal determinada del cicle familiar, però no permet conèixer la lògica de l'estructura familiar, la qual no pot ser coneguda més que tenint informació del cicle familiar sencer. Antropòlegs i historiadors van veure la necessitat d'una major contextualització de les dades i la pertinença de prendre en consideració el cicle de

⁵⁸ Veure Collomp (1974); Berkner (1975); i Berkner i Mendels (1978)

desenvolupament familiar per obtenir informació fiable sobre l'evolució de l'estructura tot considerant les diferències regionals amb el seu rerafons històric i sociològic (Collomp, 1974; Berkner, 1972 i 1975). El debat va comportar una renovació metodològica en la qual es va complementar l'anàlisi estadística amb la reconstrucció de cicles familiars que permetessin copsar l'existència de fases de nuclearitat, provocades pels successos demogràfics, a l'interior de cicles familiars construïts sobre lògiques troncal.⁵⁹ La meua referència a l'obra de Laslett en el context de l'anàlisi de les estratègies d'herència i matrimoni té més sentit si es contempla la polèmica que van generar les seves aportacions, la qual, juntament amb altres factors⁶⁰, va fer una funció important de dinamització dels estudis sobre família, grup domèstic i estratègies reproductives.

Fins ara he treballat sobre les línies teòriques que orienten l'estudi de les estratègies internes de la casa pagesa. Les estratègies externes, aquelles que tenen a veure amb la implementació d'algun recurs forani a la casa, em porten a parlar de la comunitat local i, a través d'ella, de tot el que té a veure amb la conjuntura del sistema de mercat⁶¹. Un d'aquests recursos externs és la pluriactivitat. La teoria de la transició social (Godelier, 1991⁶²) i la majoria dels autors que han treballat sobre l'impacte del procés de mercantilització en l'agricultura (Bouchard, 1994; Mauleón, 1989; Domínguez Martín, 1996; Friedmann, 1978; Hubert, 1999; Bonnamour, 1996) estan d'acord en atorgar un paper clau a la pluriactivitat i a considerar que la terra i l'agricultura cada cop té un paper menys exclusiu en les economies pageses. La diversificació d'activitats econòmiques és un mecanisme reproductiu inherent a les economies pageses que, des d'antic, han trobat en les activitats menestrals i artesanes

⁵⁹ Veure, per exemple, el treball de Fine-Souriac (1977) referent a la família pirinenca. En el cas de Catalunya, Dolors Comas d'Argemir (1988) ja va aplicar aquesta diferenciació entre grup domèstic i cicle familiar en la seva anàlisi sobre Vila-rodon, una població rural de l'Alt Camp, i aquesta fou una base molt important en l'estudi de Xavier Roigé (1989) sobre casa i família al Priorat.

⁶⁰ Aquestes investigacions s'enquadraven també en la línia dels estudis processuals i de l'estudi de la transició social. M'hi he referit en un apartat anterior.

⁶¹ Analitzaré els factors externs partint únicament de la pluriactivitat i del cooperativisme, dos mecanismes que poden quedar contemplats dins de la comunitat local. L'emigració, a la qual m'he referit ja, és també un altre recurs extern importantíssim. He preferit tractar-la, però, en la seva relació amb les estratègies hereditàries, el matrimoni i el celibat, ja que que es complementen entre sí i, en aquest sentit, l'emigració pot ser considerada també com un recurs intern. De tota manera l'emigració depèn de les circumstàncies econòmiques i laborals dels contextos externs (siguin locals, regionals i fins i tot d'abast més ampli) i sovint té correlació amb el celibat existent en les comunitats agràries, que disminueix en les èpoques on els corrents migratoris són elevats.

un complement idoni donat el seu accés limitat a la propietat o a l'ús de la terra. Medick, Kriedte i Schlumbohm (1986) expliquen precisament així l'inici del procés de proletarització de la població rural de centreeuropea en el que han denominat la protoindustrialització. Diversificar l'activitat productiva és un recurs adaptatiu doble que permet a la família pagesa acomodar-se a les necessitats que imposa el mercat i a les circumstàncies internes de la casa. La comunitat local és la que acostuma a proveir aquestes activitats, les quals varien en funció del context històric⁶³.

Un altre recurs extern a la casa al qual he donat molta importància en aquesta tesi és el cooperativisme agrari, un mecanisme adaptatiu a les exigències del mercat, extern a la casa, que sorgeix de la comunitat local i que la representa en la seva totalitat. Les cooperatives agràries, m'hi he de referir en plural atenent a la seva gènesi diversa, sorgeixen a les comunitats locals i expressen la confluència de les mancances amb què es trobaven les cases pageses a l'hora d'afrontar la crisi agrària de finals de segle XIX. Les cooperatives agràries representen a les cases i a la seva particular forma de distribuir-se en l'estructura social local. La reconstrucció de la història de les cooperatives permet tenir una mena de retrat robot de la mercantilització de l'activitat agrària perquè en la mesura que el mercat exigeix, i les exigències poden quedar més o menys ocultes, la cooperativa respon creant els recursos que el pagès necessita. És així que la cooperativa, ofereix una bona panoràmica per estudiar les forces estructurals de la mercantilització i, alhora és un escenari local que fa de pont entre els condicionants externs i la solució interna de la reproducció social de les cases. És important destacar, des del punt de vista teòric, que l'organització en cooperatives agràries constitueix un element essencial en el procés de transició social, ja que permet l'adaptació a les noves condicions del mercat, en resoldre una part del procés de producció que, per les seves característiques tecnològiques, supera el que les mateixes famílies poden fer per sí soles. És significatiu, en aquest sentit,

⁶² Recordo aquí que Godelier fa èmfasi en la pluralitat de bases econòmiques en el sentit que les activitats que es combinen es duen a terme sobre la base de relacions de producció de naturalesa diversa.

⁶³ En el cas que analitzo, la diversificació és variada: al segle XVIII a cal Lluques es combina l'agricultura amb el transport d'aiguardent; al segle XIX amb la construcció de carros; en els casos estudiats per analitzar la situació al segle XX, les activitats són el comerç, les instal·lacions, el transport, la construcció i, finalment la indústria. Les situacions en què es realitza únicament l'activitat agrícola són excepcionals. Val a dir també que en poques ocasions es combinen activitats que tinguin relacions de producció diverses; el més habitual és combinar activitats que es proveeixen, igual que en l'agricultura, de mà d'obra familiar.

que les primeres cooperatives agràries sorgeixen a Catalunya en indrets on es cultiva vinya i olivera. La producció de vi i de l'oli, respectivament, només la podien fer autònomament els grans propietaris. Els pagesos (amb propietats mitjanes i petites) i els rabassers, parcers o masovers no podien per sí sols fer aquesta classe d'elaboració: d'aquí que l'organització cooperativa fos la forma de poder superar aquesta limitació. D'aquí també que no abasti tot el procés productiu, sinó tant sols el relacionat amb la transformació del raïm o de l'oliva en vi i en oli i amb la comercialització. L'eficàcia de la suma d'esforços individuals que representa el cooperativisme en un mercat altament competitiu farà que aquesta forma d'organització s'estengui amb els anys a altres zones i pugui incloure altres productes.

Les cooperatives agràries han estat treballades fonamentalment per historiadors. Catalunya, on el cooperativisme va tenir una implantació primerenca, diversa i generalitzada, ha estat també pionera en la recerca sobre el tema. Els autors que més esforç han dedicat a l'estudi del cooperativisme agrari català són Antoni Gavalrà, Andreu Mayayo, Josep Fuguet i Josep Santesmases⁶⁴. Tots ells han treballat sobre cooperatives de la demarcació de Tarragona, algunes d'elles les primeres de Catalunya. L'esforç teòric i de generalització més important l'han fet Mayayo (1985, 1989 i 1995) i Gavalrà (1989 i 1994) la resta són, majoritàriament, estudis de casos. Aquests primers treballs han encetat una veta de recerques fetes des de la perspectiva de la història local, amb l'objectiu de refer històricament la trajectòria de l'associacionisme agrari local o comarcal⁶⁵.

També és de destacar l'aportació de recerques fetes sobre el tema del cooperativisme, no centrat estrictament en l'agricultura, que dona una molt interessant contextualització del moviment agrari en la dinàmica associativa-cooperativista de la societat civil catalana, sobretot en l'etapa fundacional, a finals del segle XIX i començaments del XX. Destaca el treball ja clàssic de Pérez Baró (1989) i els més

⁶⁴ Gavalrà (1989, 1994, 1996) Gavalrà i Santesmases (1993); Santesmases (1996); Mayayo (1985, 1989, 1994, 1995); Fuguet (1979 i 1994).

⁶⁵ Cavallé i Cavallé (1995) Mateu, 1996; Siuró (1998); Casanovas (1998); Saumell (1998); Soronellas (2000). En un breu article publicat als plecs d'història local de *l'Avenç*, Samuel Garrido (1999) fa un estat de la qüestió d'aquestes recerques.

recents de Amat (1997) de Plana (1998) i les extenses recerques que Solà (1998) ha dedicat a recollir dades per fer la cartografia de l'associacionisme a Catalunya.

A la resta de l'Estat, els treballs sobre cooperativisme no són tan abundants. Destaca a Galícia el treball que sobre el tema ha fet Martínez López (1996) sobre el cooperativisme catòlic agrari on fa un retrat de les condicions de la seva implantació i, sobretot una revisió dels factors que el van portar a una certa frustració de les expectatives inicials. Una visió més general, sobre Espanya, la dóna Pan-Montojo (1997) quan articula l'origen de l'associacionisme agrari en el context de la construcció de l'estat lliberal espanyol. Aquesta visió més distant l'aporta també Garrido ((1996) que des de l'estudi de l'associacionisme catòlic agrari valencià, analitza la incidència econòmica de l'associacionisme agrari a Espanya fins els anys 30. La investigació sobre cooperativisme ha anat desenvolupant-se des de l'estudi de la transcendència que el moviment cooperatiu va tenir en les comunitats locals, cap a perspectives més àmplies en les quals l'associacionisme agrari és vist com un mecanisme de consolidació de l'explotació agrícola familiar i de la seva adaptació a les condicions de l'economia de mercat (Garrido, 1999: 44). El fet que la major part de les recerques estiguin enquadrades en l'etapa fundacional i de primer recorregut del moviment cooperatiu deixa pendent l'estudi del paper actual de les cooperatives com a gestores dels recursos que les famílies pageses necessiten avui per produir i per reproduir-se, entre els quals hi ocupen un lloc destacat la tecnologia, però també la gestió dels mitjans i de les exigències provinents de les polítiques agràries, principalment les comunitàries. Aquesta és una de les qüestions de les que jo mateixa m'ocupo a la darrera part de la tesi i que caldria continuar treballant.

Les estratègies implementades dins i fora de la casa pagesa per garantir la seva reproducció social m'han portat a parlar separadament d'herència, matrimoni, pluriactivitat i cooperativisme, quan, en l'anàlisi de les pràctiques socials pageses, són dimensions inseparables, tant com la producció i la reproducció. Cal que acabi la ràpida passada per un estat de la qüestió sobre aquests temes tornant a unir allò que, de fet, és inseparable; una revisió del discurs que ha ordenat l'estructura de la tesi ho aclareix.

1.6. MERCANTILITZACIÓ I REPRODUCCIÓ SOCIAL PAGESA EN L'ESTRUCTURA DE LA TESI

Els tres capítols corresponents a l'anàlisi de dades, estan estructurats de forma cronològica, de manera que cobreixin tres etapes diferents del procés que s'estudia, que cal ubicar entre els segles XVIII i el XX. Cada un dels capítols combina la presentació i anàlisi de les dades de la comunitat, la Selva del Camp i de la casa, cal Lluques. El protagonisme que es dona a una o altra instància depèn de la rellevància que cada una pren en la reproducció social de la població pagesa. El discurs que encadena els tres capítols té a veure amb l'estudi de la reproducció social agrària des de la perspectiva de l'impacte del procés de mercantilització, és així que cada un dels capítols és representatiu d'una etapa del procés. He distingit tres etapes: en la primera, que comprèn des del segle XVIII fins al darrer quart del XIX, amb una producció agrícola destinada al mercat i a l'autoconsum, les estratègies d'herència i matrimoni tenen el paper més rellevant en la reproducció tot i que es combinen amb un altre recurs important: la pluriactivitat. La segona etapa, des de finals del segle XIX fins a la dècada del 1930, es caracteritza per l'aparició del cooperativisme com una estratègia externa que poc a poc anirà desenvolupant una major presència en la reproducció de les cases pageses i de la comunitat local. En la tercera etapa, des dels anys 30 fins a l'actualitat, les pressions de l'economia de mercat i del procés industrialitzador es van fent cada cop més fortes i la reproducció va sent més dependent dels agents externs; la cooperativa pren el protagonisme en la gestió dels recursos productius, mentre va guanyant terreny la pluriactivitat i l'abandonament de l'activitat agrària. Reviso ara, sintèticament, el contingut dels capítols 3, 4 i 5 de la tesi, cada un d'ells dedicat a una de les tres etapes del procés que he descrit.

El capítol 3 cobreix l'anàlisi de les formes de reproducció social pageses durant el segle XVIII i fins el darrer quart del XIX. En aquest període, la casa és la unitat de producció i d'organització social bàsica i té en la comunitat local el seu marc d'integració. La reproducció econòmica està completament vinculada a la reproducció familiar, d'aquí la importància de les estratègies d'herència i matrimonials. La successió s'estableix a partir de l'aplicació de la institució d'hereu, però l'herència no segueix mai literalment el model indivís, sinó que, a la pràctica, sempre comporta fragmentació del patrimoni, reducció de l'extensió de l'explotació i

precarització de les condicions de reproducció econòmica de la casa. Les estratègies matrimonials, estretament vinculades a les de la transmissió, són alhora un mecanisme de regulació demogràfica, una forma d'incrementar el volum de l'explotació i, sobretot, un recurs per a l'establiment d'aliances socials i de posicionament de la família dins de l'estructura social de la comunitat local. En aquest període, les situacions d'instabilitat, la fluctuació de la dimensió de l'explotació com a recurs productiu i reproductiu, depenen dels cicles familiars tant o més que de les conjuntures econòmiques. En quant als recursos externs, l'endeutament i la pluriactivitat esdevenen components estructurals de la reproducció de les cases pageses.

El capítol 4 situa l'anàlisi en una altra etapa del procés de mercantilització de l'agricultura. Comencen a tenir un paper important els recursos reproductius externs a la casa. Les associacions agràries es fan presents a l'escena local a partir del 1900, en el context de la crisi agrària de finals de segle motivada, en bona part, per la mundialització dels mercats de productes agraris. La crisi de preus de finals de segle provoca l'expulsió de la població jornalera, emigració que acaba comportant la dinamització del mercat de la terra i l'accés a la propietat per part de petits pagesos, els quals necessiten adaptar-se a les exigències de l'agricultura de l'època mitjançant crèdits o coneixements que els permetin modernitzar i tecnificar, encara que tímidament, les seves explotacions que cada cop tenen les produccions més especialitzades i orientades al mercat. Les primeres associacions pageses comencen incorporar-se en les estratègies reproductives i productives de les cases, però, fins a la guerra, el seu paper en l'esfera productiva serà relativament poc transcendent, i tendiran a reproduir les divisions de l'estructura social local de forma que pertànyer a una o altra associació agrària, la dels pagesos o la dels propietaris, serà, per a les cases, una forma més d'establir la seva identitat de classe.

En aquest període la casa continua essent la unitat productiva i reproductiva per excel·lència, que desconfia de la possibilitat d'accedir a recursos reproductius externs com els que proporcionen les primeres associacions pageses, les quals esdevenen també un espai social i lúdic en el qual els caps de casa expressen i reproduïxen l'entramat de relacions comunitàries. La reproducció econòmica continua vinculada a la reproducció familiar i la casa encara té en les estratègies d'herència i matrimoni

una garantia important de la seva pervivència, tot i que comencen a incorporar-se novetats en les formes d'herència i successió que són símptoma de les transformacions del context social i econòmic.

En el capítol 5, des dels anys 30 fins avui, es fa evident la cada cop major dependència externa de les economies pageses. Les estructures cooperatives van evolucionant d'acord amb les exigències del mercat però el seu recolzament no és suficient per garantir la reproducció de les famílies pageses. L'agricultura es fa dependent de l'accés a noves fonts d'ingressos, molts cops provinents de relacions salarials de producció, amb la qual cosa s'implanta cada cop més la lògica de la pluralitat de bases econòmiques com a forma de garantir la reproducció de les explotacions pageses. La pluriactivitat comporta més que mai la pèrdua del protagonisme de l'activitat agrícola, la seva parcialització que arriba, en molts casos, fins a l'abandonament o venda de les explotacions. Un altre nivell de dependència són les polítiques agràries comunitàries en la mesura que les seves decisions afecten directament la reproducció de les explotacions. La reproducció dependent fa possible mantenir la casa com a base de la producció, però no com a base fonamental de la reproducció ni de l'organització social. Es produeix una separació de la lògica de casa i família. En aquesta etapa ha culminat el procés de renovació del model ideològic reproductiu; nous valors com l'afectivitat, l'igualitarisme, l'educació, la independència... han irromput en l'escena de les relacions familiars juntament amb les noves condicions del sistema social. Tot plegat, convida a un relectura de la reproducció familiar que s'allunya de la noció tradicional de casa, i que situa a la família i als seus membres en posició protagonista.